

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Jazykový obraz vlka v českém jazyce

Bakalářská práce

Studijní program:

B7310 Filologie

Studijní obor:

Český jazyk a literatura

Autor práce:

Aneta Paulů

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Katedra českého jazyka a literatury

Zadání bakalářské práce

Jazykový obraz vlka v českém jazyce

Jméno a příjmení: **Aneta Paulů**
Osobní číslo: P18000166
Studijní program: B7310 Filologie
Studijní obor: Český jazyk a literatura
Zadávací katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Akademický rok: **2019/2020**

Zásady pro vypracování:

V teoretické části bude představeno, jak člověk vnímá svět kolem sebe a jak je propojeno myšlení a jazyk, dále bude charakterizován jazykový obraz světa, a to na základě odborné literatury antropolingvistické a kognitivnělingvistické. Součástí teoretické části práce bude i vymezení termínů podstatných pro práci, tj. s nimiž se bude v práci pracovat. Výzkumná část se zaměří na charakteristiku jazykového obrazu světa slova-pojmu VLK (především) v českých folklorních textech.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury*. Praha: Karolinum, 2016.
BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1999.
VAŇKO, Juraj (ed.). *Obraz člověka v jazyku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014.
VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007.
VAŇKOVÁ, Irena – WIENDL, Jan (eds.). *Tělo, smysly, emoce v jazyce/literatuře*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012,
VAŇKOVÁ, Irena a kol. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.
VAŇKOVÁ, Irena – PACOVSKÁ, Jasňa (eds.). *Obraz člověka v jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

Vedoucí práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce: 30. listopadu 2019
Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2021

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

26. dubna 2022

Aneta Paulů

Děkuji svému vedoucímu panu PhDr. Ladislavu Janovci, Ph.D., za trpělivost, pochopení a především za cenné rady, kterých se mi od něj vždy dostávalo.

ANOTACE

V teoretické části bude představeno, jak člověk vnímá svět kolem sebe a jak je propojeno myšlení a jazyk, dále bude charakterizován jazykový obraz světa, a to na základě odborné literatury antropolingvistické a kognitivnělingvistické. Součástí teoretické části práce bude i vymezení termínů podstatných pro práci, tj. s nimiž se bude v práci pracovat. Výzkumná část se zaměří na charakteristiku jazykového obrazu světa slova–pojmu VLK (především) v českých folklorních textech.

Klíčová slova: Kognitivní lingvistika, jazykový obraz, antropocentrismus, stereotyp, vlk

ANNOTATION

The theoretical part of this work will introduce, how humans experience the world around them and how thinking and language are interconnected, then the linguistic picture of the world will be characterized and the characterization will be based on specialized literature on anthropolinguistic and cognitive linguistics. Part of the theoretical text will also be a definition of important terms for this work, which are the ones the thesis will be working with. The investigative part will focus on the characterization of the linguistic picture of the word–term WOLF (primarily) in Czech folklore texts.

Key words: Cognitive linguistics, the linguistic picture of the world, anthropocentrism, stereotype, wolf

Obsah

1	ÚVOD.....	5
2	ŘEČ JAKO DOMOV.....	6
2.1	SPOLEČNÉ A ROZDÍLNÉ V JAZYCÍCH.....	6
3	JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA.....	8
4	ANTROPOCENTRISMUS.....	11
4.1	OPOZICE ČLOVĚK-ZVÍŘE.....	13
4.1.1	VZTAH ČLOVĚKA K DOMESTIKOVANÝM A DIVOKÝM ZVÍŘATŮM.....	14
5	VLK JAKO NEDÍLNÁ SOUČÁST LIDSKÉ KULTURY.....	16
6	SYSTÉMOVÁ DATA POJMU VLK.....	17
7	FRAZÉMY A IDIOMY O VLKOVI.....	19
7.1	VLK VE VZTAHU K DOMÁCÍM ZVÍŘATŮM.....	20
7.2	HLADOVÝ JAKO VLK.....	23
7.3	VLK – ČIRÉ ZLO.....	25
7.4	KDO CHCE S VLKY BÝTI, MUSÍ S NIMI VÝTI.....	28
7.5	VLK SAMOTÁŘ A MOŘSKÝ VLK.....	30
8	VLK JAKO POHÁDKOVÁ POSTAVA.....	32
8.1	POHÁDKA O TŘECH PRASÁTKÁCH.....	33
8.1.1	JINÉ VERZE.....	33
8.2	ČERVENÁ KARKULKA.....	35
8.3	O VLKOVI A KŮZLÁTKÁCH.....	37
8.3.1	JINÉ VERZE.....	39
8.4	CHLAPEC A VLK.....	40
8.5	O STARÉM PSU A VLKU.....	41
9	VLKODLAK.....	43
9.1	HISTORIE MÝTU VLKODLAKA.....	43
9.1.1	SLOVANSKÝ VLKODLAK.....	45
10	PŘEDSTAVA VLKA JAKO Kladné bytosti v mytologii.....	46
10.1	VLK JAKO PRŮVODCE DUŠÍ.....	46
11	VLK A ŽENY.....	48
12	ZÁVĚR.....	51
13	POUŽITÁ LITERATURA.....	52

SEZNAM ZKRATEK

Encyklopedický slovník češtiny: ESČ,

Lesnický naučný slovník: LNS,

Příruční slovník jazyka českého: PSJČ,

Slovník české frazeologie a idiomatiky: SČFI,

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: SSČ

Slovník spisovného jazyka českého: SSJČ,

Zoologický slovník: ZS

1 ÚVOD

Vlk v povědomí lidských bytostí zůstává neustále živý díky staletým zkušenostem předků, které se projevují v jazyce, ale také v lidové slovesnosti, a proto i člověk, který živého vlka nikdy neviděl, toto zvíře „zná“. Právě kvůli této zvláštní zprostředkované znalosti a poznání vlka jsme se rozhodli pro výzkum jeho jazykového obrazu v češtině.

Teoretická část je zaměřena na terminologii kognitivní (etno)lingvistiky, které jsou pro naši práci nezbytné, jako je jazykový obraz světa, jenž akcentuje propojenost kultury a jazyka, metafora, konotace a asociace apod. K jazykovému obrazu světa se též váže antropocentrismus poukazující na fakt, že lidský jazyk je velmi subjektivní. Pochopení antropocentrismu pomohlo pochopit vnímání zvířat a popsat, jak se toto vnímání v jazyce projevuje.

Tyto důležité poznatky se využily v praktické části, v níž jsme se věnovali kognitivnělingvistické analýze pojmu vlk, a to na základě dat systémových a textových – zkoumáno bylo vnímání pojmu vlk ve slovnících, frazémeh a pohádkách. Pozůstatky naší lidové slovesnosti – frazémy, pohádky a další texty – ukázaly, jak byl vlk vnímán našimi předky.

Práce zmiňuje také pojem vlkodlaka a též to, jak se lišilo vnímání vlka v jiných částech světa, například ve starém Egyptě.

Práci zakončuje kapitola o vztahu mezi vlky a ženami založená na lidové slovesnosti z jiných kultur a také na knize Ženy, které běhaly s vlky psychoanalytičky Clarissy Pinkoly Estés.

2 ŘEČ JAKO DOMOV

Řeč je naším domovem, protože v ní můžeme bydlet, jako bydlíme v domě. Naše mateřština pro nás je bezpečným útočištěm, je prostorem, v němž jsme si jistí a ve kterém umíme chodit, je skutečně naším domovem, kde známe „každý kout“. Už jen samo označení *mateřský jazyk* naznačuje vazbu na rodinu a matku (Vaňková 2007, s. 17).

Řeč nám také umožňuje interakce s jinými lidmi, díky ní vstupujeme do kontaktu se světem. Jako lidský druh tak používáme všichni stejný nástroj, který byl v průběhu dějin zkoumán. Ukazuje se, že průzkum jazyka nás může dovést k pochopení fungování lidské mysli, protože právě v jazyce se ukazuje lidské rozumění světu, lidské poznávání (Vaňková a kol. 2005, s. 37).

2.1 SPOLEČNÉ A ROZDÍLNÉ V JAZYCÍCH

Lidská řeč, ač může být v různých částech světa rozdílná, je společná všem lidem, dává světu smysl. Také ale víme, že jazyky se od sebe mohou velmi lišit. Nabízí se proto otázka, jestli naše chápání světa, naši mysl, ovlivňují rozdílnosti našich jazyků natolik, že má každé jazykové společenství jiný, zcela unikátní pohled na svět, jenž se zásadně liší od pohledů ostatních jazyků.

Odpověď nabízí *jazykový relativismus* a *jazykový univerzalizmus*. První, tedy jazykový relativismus, nabízí jako odpověď tvrzení, že jsme na prvním místě ovlivněni svým mateřským jazykem, který značně předurčuje naše vidění světa, tedy i naše smýšlení o něm (Vaňková a kol. 2005, s. 37, Vaňková 2007, s. 52). Akcentuje odlišnost různých jazykových kultur, a tím tedy neguje jakoukoli „společnou“ lidskou řeč, kterou bychom mohli sdílet jako jeden druh.

Na rozdíl od jazykového relativismu, jazykový univerzalizmus nedává mateřštině velkou důležitost (Vaňková a kol. 2005, s. 38). Považuje za nejdůležitější to, co máme jako lidé společné, co nás spojuje jako lidské bytosti, a zdůrazňuje, že myšlení je „opřeno vždy o tytéž základy,“ jak píše Vaňková a dodává, že myšlení je podle relativistů „v zásadě stejné“ (Vaňková a kol. 2005, s. 38).

Jeden přístup tedy upozorňuje na brýle zásadně deformující realitu kolem nás a druhý přístup se zaměřuje na to, co se skrývá pod brýlemi – naše oči. Jak však podotýká Vaňková, naše oči, jinými slovy náš somatický základ, nelze oddělit od našich brýlí, které nám podává náš mateřský jazyk (Vaňková 2007, s. 52). „A zkoumají-li se kulturní odlišnosti, ono relativní, dobře víme, že podkladem, který toto zkoumání a srovnávání umožňuje, je právě univerzalita a konstantnost ještě hlubších struktur lidské mysli (a „těla““ (Vaňková 2007, s. 52–53).

Když se jazykovědci pokoušeli najít jazykové univerzálie, věřili zpočátku, že univerzáliemi budou barvy, a skutečně podle výzkumu Američanů Berlina a Kaye to tak vypadalo (Vaňková a kol. 2005,

s. 41). Zkoumání a porovnávání mnoha jazyků v různých vývojových stádiích dalo vzniknout základnímu barevnému schématu čítajícímu jedenáct barev. Schéma začíná rozlišováním černé a bílé (respektive tmavé a světlé), pokračuje červenou barvou, kterou následuje buďto zelená, nebo naopak žlutá barva (ať se kterákoli objeví jako první, vždy hned po ní následuje druhá), až po těchto barvách se objevuje modrá a po ní hnědá a v zemích na pokročilém vývojovém stupni dále oranžová, fialová a další barvy (Vaňková a kol. 2005, s. 41).

Problémem však je, že to, co jazyk A považuje za fialovou nebo i červenou, může znamenat jinou barvu pro jazyk B. Schéma má pravdu v tom, že jazyky se vyvíjejí a že nejdříve rozlišují černou barvu a bílou barvu (to se u nás projevuje například v zeměpisných názvech obcí), ale není pravda, že by každý jazyk pod černou vnímal to samé (Vaňková a kol. 2005, s. 42–43).

Hledáním mezijazykových univerzálií se zabývala také polská lingvistka A. Wierzbicka, která nejen upozornila na nedostatky výzkumu Berlina a Kaye, ale také přišla s vlastním seznamem univerzálií (Vaňková a kol. 2005, s. 38–44). Nesouhlasila sice s Berlinem a Kayem, že mezi univerzálie patří barvy, ale zařadila mezi ně sloveso *vidět*, k němuž se pak váže jazyková reflexe dobrých podmínek pro vidění (tedy světla, dne) a zhoršených nebo špatných podmínek pro vidění (tedy tmy, noci). Dále mezi univerzálie zařadila přirovnávání na vizuálním základu – *jako* – kdy něco, vypadá jako něco (Vaňková a kol. 2005, s. 44). Ze seznamu, který vytvořila, pak v každém jazyce musí být také zastoupeno odlišení *stejného* a *jiného*, tuto skupinu nazývá determinátory, kam patří výraz *tento*. Kvantifikátory, další skupina, pak obsahuje číslovky *jedna*, *dva*, *několik*, *mnoho* a *všechno*. Každý jazyk pak má výraz pro slovesa smyslové zkušenosti (*cítit*, *vidět* *slyšet*), mentální predikáty (*myslet*, *vědět*), akce a události (*dělat*, *stát se*), hodnocení (*dobry* a *špatny*), existence a vlastnění (*být* a *mit*) a také výrazy mluvení (*řikat*, *slovo* a *pravda*) (Vaňková a kol. 2005, s. 40). Zařazuje sem také slova *žít* a *zemřít*, také výraz *ne*, *možná*, *asi*, v kategorii „spojování dějů logickými vztahy“ pak uvádí *protože*, *jestliže* a *kdyby* a pak se zde také objevují výrazy časové (například *ted*, *potom*, *brzy*) a prostorové (*zde*, *pod*, *nad*, *blízko*) (Vaňková a kol. 2005, s. 40).

Jak bylo ukázáno, určité univerzálie, které se vyskytují ve všech jazycích, opravdu existují. Každý jazyk pro potřebu odlišení stejného a jiného, pro odlišení předmětů, pro určení počtu osob nebo předmětů, hodnocení a pro základní slovesa související se smysly a mentálními procesy měl zapotřebí vytvořit označení.

3 JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA

Pojem *jazykový obraz světa* má mnoho definic (například definice Bartminského, Gippera nebo Grzegorzczkova) a shodují se v tom, že *jazykový obraz světa* označuje kulturně podmíněnou interpretaci skutečnosti, kterou určité společenství mluvčích přijalo za vlastní (Vaňková a kol. 2005, s. 52).

Podstatou jazykového obrazu světa jakožto jednoho z přístupů nahlížení na jazyk je, že nám dovoluje prozkoumat, „jak dané společenství konceptualizuje, prožívá, hodnotí a sdílí svět, v jakých souřadnicích mu rozumí, jaké jsou základy jeho kultury“ (Vaňková 2007, s. 58).

Důležitým faktem je, že tato interpretace skutečnosti se nemusí shodovat s objektivním, vědecky prokazatelným světem, dokonce může vědeckému světu odporovat, čehož si můžeme všimnout například, jak uvádí Vaňková, ve slově *velryba*, které ačkoli k tomu samo slovo navádí, neoznačuje *velkou rybu* (Vaňková 2007, s. 59). Jako další objektivní realitě odporující příklady Vaňková uvádí označení *východu a západu slunce*, kde přestože víme, že slunce nevychází ani nikam nezapadá, uchováváme v jazyce tento náhled na realitu (Vaňková 2007, s. 59).

Pomocí těchto příkladů jsme se dostali k jedné z vlastností jazykového obrazu světa, o níž se Vaňková zmiňuje, – jeho naivitě. *Naivní* v tomto případě znamená uchování si právě těch jazykových struktur a slovních spojení, které odporují skutečnosti, ale kterých může libovolně užívat běžný, průměrný člověk nebo i malé dítě (Vaňková 2007, s. 59). Další vlastností jazykového obrazu, která s naivitou nepatrně souvisí, je jeho zaměření na *smyslové nazírání* oproti nazírání vědeckému. Jazykový obraz světa se orientuje na skutečnou životní praxi (Vaňková 2007, s. 59), a proto je také, jak upozorňuje Vaňková dále, spjat s běžnou, každodenní komunikací (tamtéž s. 59). Jazykový obraz světa je také systém plný hodnocení, nebývá, jak připomíná Vaňková, lhostejný či nestranný (tamtéž s. 59).

K vlastnostem jazykového obrazu světa dále patří jeho subjektivita, antropocentrismus, etnocentričnost a geocentričnost (Vaňková 2007, s. 59). Antropocentrismus Vaňková označuje vedle opozičního jazykového vztahu „vlastní–cizí“ za nejdůležitější složku jazyka (tamtéž s. 59). V publikaci *Co na srdci, to na jazyku* pak Vaňková dále po vzoru J. Kajfosze další rysy jazykového obrazu světa, jsou jimi: *heterogenost, dynamičnost, výběrovost, axiologičnost, integrálnost a kontextuálnost* a nakonec *transcendentnost* (Vaňková a kol. 2005, s. 52–56).

Heterogenost jazykového obrazu světa se projevuje v jazykové rozrůzněnosti stylové, sociální (zde jde například o slangy či profesní mluvu) a teritoriální. Jazykový obraz světa tak má mnoho vrstev a bývá velmi komplikovaný (Vaňková a kol. 2005, s. 52–53). S heterogeností pak dále

souvisí, že centrem jazykového obrazu světa jsou každodenní, běžné jazykové interakce, o čemž jsme se již zmiňovali výše. Jak Vaňková následně dodává, pro výzkum jazykového obrazu světa vycházíme tedy z běžné komunikace, avšak kromě ní také zkoumáme folklorní a umělecké texty (Vaňková a kol. 2005, s. 53).

Jazykový obraz světa je **dynamický**, to znamená, že se významy a konotace proměňují, nejsou stálé, i když je nutné podotknout, že kořeny a základy našeho vnímání světa vzniklé před mnoha generacemi se mění buď velmi pomalu, nebo se nemění téměř vůbec (Vaňková a kol. 2005, s. 53). Dynamičnost jazykového obrazu světa souvisí se stereotypy, které nám napomáhají k rychlé kategorizaci, a které jsou ve své podstatě tedy velmi prospěšné. V nové publikaci Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce (Pacovská a kol. 2021) je stereotyp definován jako „element“ a „základní jednotka jazykového obrazu světa“ (Pacovská a kol. 2021, s. 62), kterou si mluvčí uchovávají v sobě. Stereotypy jsou sdíleny jazykovým společenstvím a jsou založeny na dlouhé společné zkušenosti a tradici. Souvisí s procesem kategorizace podnětů ze světa a představují nejlepší příklad dané kategorie, v publikaci je uveden příklad jablka – jablko je v představě jazykového společenství nejčastěji červené, přestože existují i jablka jiných barev (Pacovská a kol. 2021, s. 63).

Problém může nastat ve chvíli, kdy se stereotyp stane pro mluvčího realitou, a ovlivní tak jeho úsudky. Ze stereotypu tak mohou vzniknout předsudky a z předsudků pak vzniká nekorektní chápání například různých povolání (Vaňková 2007, s. 59). Proto se také, jak Vaňková v knize Co na srdci, to na jazyku dodává, například policisté, učitelé nebo zdravotní sestry snaží vědomě změnit často negativní konotace spojené s jejich prací, čímž tedy přispívají k dynamičnosti jazyka (Vaňková a kol. 2005, s. 53).

Atribut **výběrovosti** znamená, že některým oblastem světa a života může jazyk A věnovat mnohem větší pozornost než jazyk B, proto také například v jazyce eskymáků nalezneme mnoho výrazů označujících různé druhy sněhu (Vaňková a kol. 2005, s. 54). Dobrým příkladem výběrovosti může být porovnání anglického adjektiva *next*, které v češtině můžeme přeložit podle potřeby a podle užití jako *příští*, *další*, *následující* nebo *nejbližší* (Vaňková a kol. 2005, s. 54). Naopak v našem jazyce máme jen jedno označení *země*, které ale můžeme použít pro označení různých aspektů reality. V angličtině však najdeme označení *Earth* pro planetu, *ground* pro „to, po čem se chodí“ nebo například *country* (Vaňková 2007, s. 61).

Axiologičnost jsme zde již vlastně také zmínili, když jsme upozorňovali na to, že jazykový obraz světa je systém plný hodnocení. Hodnocení může být buď kladné, nebo záporné. Výsledek hodnocení často závisí na tom, zda je hodnocená oblast dostatečně lidská (Vaňková a kol. 2005, s. 54), čímž se mimo jiné opět dostáváme k subjektivitě jazyka, kdy v popředí stojí člověk a celý

svět je tak vnímán podle lidských měřítek. V opozici člověku stojí nelidskost, zrůda, ale také třeba zvíře, a díky této opozici pak vzniká podružná opozice vlastní–cizí, kdy vlastní je spojeno s kladným hodnocením a cizí pak se záporným (Vaňková a kol. 2005, s. 54).

Integrálnost a kontextuálnost souvisí s již výše zmiňovanou naivitou jazykového obrazu světa a také s praktickým využitím jazyka orientovaným na „přirozený svět“ (Vaňková a kol. 2005, s. 54–55). **Transcendentnost** značí schopnost jazykového obrazu světa překračovat své vlastní hranice. „Již to, že jazyk neustále re-aktivujeme v komunikaci“, píše Vaňková, „vede k jeho neustálému narážení na hranice jedinečné situace a jedinečné interakce“ (Vaňková a kol. 2005, s. 55). Jak uvedeno dále, díky metaforickému vnímání můžeme mluvit i o zkušenostech neprožitých tělesně a smyslově. S transcendentností souvisí také schopnost jazyka reflektovat sama sebe, máme metajazyk v jazyce (Vaňková a kol. 2005, s. 55–56).

4 ANTROPOCENTRISMUS

Ačkoli máme v dnešní době nespočet zařízení, která nám například pomáhají v měření velikosti a vzdálenosti a díky kterým se ve světě orientujeme, pro základní orientaci a pro porozumění světu nám postačí naše lidské tělo. Tělo je pro nás tak schránkou a zároveň nástrojem, kterým se vztahujeme ke světu (Vaňková a kol. 2005, s. 60), je pro nás centrem všeho dění. Již roku 1987 vyšla Johnsonova kniha *Tělo v mysli*, která poukázala na důležitost lidského těla v chápání světa (Vaňková a kol. 2005, s. 60), a pokud je lidské tělo důležitým aspektem vytvářejícím a ovlivňujícím rozumění světu, není překvapivé, že se významně projevuje i v jazyce – v češtině je největší procento metafor a přirovnání vztaženo právě k lidskému tělu a až po somatických metaforách nastupují metafory vztahující se ke zvířatům (Vaňková 2012, s. 63–77). Tělo nás slovy Ireny Vaňkové ukotvuje do „časoprostoru i do celku světa“ (Vaňková 2012, s. 65) a právě díky tělu „můžeme žít ve vztahu s jinými lidmi“ (tamtéž, s. 65), protože naše individuální tělo, naše já, nám dává možnost potkat „ty“ – jinou individuální bytost (tamtéž, s. 65).

Český jazyk však není jediným jazykem, v němž je silně akcentováno lidské tělo, naopak: lidská tělesnost se projevuje v každém jazyce nehledě na kulturu nebo místopis, jde opět o něco, co mají všechny jazyky společné. Jeden ze všem jazykům společných aspektů popisuje v knize *Co na srdci*, to na jazyku Irena Vaňková: díky výzkumu číslovek v různých jazycích lingvisté narazili na zvláštnosti u číslovek *jedna*, *dvě* a *pět*. Kognitivním a antropocentrickým vysvětlením je vztah těchto číslovek k lidské tělesnosti: jednička odkazuje k „já“, k naší individualitě a odlišuje nás od ostatních, dvojka odkazuje k párovým orgánům (máme dvě ruce, dvě nohy a podobně) a vysvětlením pro pětku je pět prstů na našich rukou (Vaňková a kol. 2005, str 60). K těmto číslovkám pak Vaňková připojuje i desítku – deset prstů na rukou – jako základ desítkové soustavy (Vaňková a kol. 2005, s. 61).

V čem se od sebe jazyky liší – a zde již nastupuje vliv místa a kultury – je způsob, jakým se v nich tělo projevuje, jaké části těla jsou zdůrazněny více, jaké méně či jaké vůbec (Vaňková a kol. 2005, str 59–66). A i pokud se v jazycích vyskytuje stejná část těla, je možné, že jazyk A bude danou část těla vnímat zcela odlišně od jazyku B, proto se například od sebe liší vnímání *břicha* v češtině od vnímání břicha v japonštině (Vaňková 2012, s.105–116).

Pokud se zaměříme konkrétně na projevy antropocentrismu v češtině, zjistíme, že tělo je v našem jazyce téměř všudypřítomné. Nemusí jít pouze o přirovnání nebo přísloví jako třeba právě *co na srdci, to na jazyku*, kde je somatický vliv značný, ale jde o naprosto běžná vyjádření jako například *ucho hrnce*. U druhého příkladu se na chvíli zastavíme, protože na něm lze ukázat,

jakým způsobem se tvoří somatická metaforická a metonymická přirovnání. Ucho jakožto lidský orgán je součástí lidského těla. Jako součást lidského těla pak má svůj určitý **tvár**, má určitou **funkci** a pak je také umístěn na specifické a právě tomuto orgánu určené **místo** (Vaňková 2012, s. 73). Metafory a metonymie se slovem *ucho* pak tvoří v závislosti na těchto třech kategoriích. Námi uvedený příklad *ucho hrnce* je zcela evidentně založen na tvaru (tamtéž, s. 73). Zde bychom znovu mohli připomenout jednu z jazykových univerzálií, na niž poukázala A. Wierzbicka, a to tu, že každý jazyk metaforicky přirovnává něco k něčemu na základě vnější podobnosti – něco je *jako* něco. S *uchem hrnce* je to podobné, pouze je vynecháno *jako*.

Funkcí orgánu ucho je schopnost slyšet, poslouchat, popřípadě také naslouchat, biologicky jde o orgán, který vnímá zvukové vlny a díky orgánu ucho je přenáší do mozku. Funkce ucha se akcentuje v následujících příkladech: *špicovat uši, jsem jedno ucho, nastražit uši, slyší trávu růst* a mnohé další. Funkce ucha se ale zdůrazňuje například i v přirovnání *hluchý jako poleno*, kde je poukázáno naopak na nedostatečně fungující orgán a neslyšící nebo špatně slyšící člověk je přirovnán k polenu, k neživému objektu (Vaňková a kol. 2005, s. 244). Správně fungující ucho se rovná k správně fungujícímu člověku, k živému člověku, ale také k mentálně zdravému a inteligentnímu člověku (tamtéž, s. 245).

Poslední kategorií, která ovlivňuje vznik metafor, je kategorie místa. Uši jsou umístěny na hlavě, jsou dvě a jsou na každé straně hlavy. Přísloví *být v tom až po uši* nebo *špinavý až za ušima* odkazují k faktu, že uši jsou na hlavě a tím pádem ve velké vzdálenosti od země, proto také sémanticky oba příklady označují až příliš velké množství míry něčeho. *Jedním uchem dovnitř, druhým ven* pak odkazuje na fakt, že uši máme dvě, ale zároveň s tím už významově poukazuje na to, že každé ucho je na jedné straně hlavy, na což ještě příměji odkazuje *smát se od ucha k uchu*, kde vzdálenost obou uší od sebe symbolicky odkazuje k velkému a pravděpodobně také šťastnému a upřímnému úsměvu.

Z příkladů můžeme vidět, že pomocí tělesnosti odkazujeme na vnější i vnitřní stav náš, jiných lidí, ale také věcí nebo zvířat, a s tím souvisí další aspekt velkého zastoupení tělesnosti v jazyce. Protože centrem světa je člověk a svět se tak jeví člověku (Vaňková a kol. 2005, s. 60), důsledkem je hodnocení světa lidskýma očima, což dává vzniknout schématu vlastní–cizí, na jehož bázi vzniká dále schéma člověk–zvíře (Vaňková a kol. 2005, s. 62). Člověk se v těchto schématech staví do opozice proti cizímu, proti zvířecímu a hodnotí cizí/zvířecí buďto jako exotické, nebo jako nebezpečné, nežádoucí – jednoduše řečeno nelidské (Vaňková a kol. 2005, s. 62), na což odkazují rčení a slovní spojení jako *chovat se lidsky, chovat se jako zvíře* nebo třeba *cítit se jako člověk* (tamtéž, s. 62). Z toho důvodu je velké množství vulgárních oslovení zvířecího základu: *kráva, krysa, slepice*... Tímto vulgárním oslovením se snižuje hodnota označeného člověka na něco méně

než člověk. Existují však zdobněliny, které mají naopak pozitivní náboj – *beruška, brouček, myška* nebo *kočička*, ale, jak poukazuje Irena Vaňková, „nezdobnělé názvy těchto zvířat v souvislosti s člověkem většinou žádné pozitivní konotace nenesou“ (Vaňková a kol. 2005, s. 62).

S hodnocením světa lidskýma očima souvisí také pojem a proces **antropomorfismus**, který označuje lidskou schopnost polidšťovat okolní svět, čímž jsou myšleny neživé objekty i zvířata (Vaňková a kol. 2005, s. 64). V jazyce se antropomorfismus projevuje dáváním objektům a zvířatům lidské vlastnosti (tamtéž, s. 64), například *pes se směje, počítač se mnou nekomunikuje, nějak se mu nechce makat* (nějakému stroji), čímž je znovu vlastně dokázáno, že člověk sám sebe, své tělo, považuje za centrum, středobod světa. Antropomorfismus můžeme také básnickou terminologií označit jako personifikaci, s níž se setkáváme v bajkách a pohádkách.

Přirozenost, s jakou se tělem vztahujeme k externímu (a i internímu) světu, je tak velká, že je pro běžného člověka na první pohled skoro nepostřehnutelná, což ale pouze dokazuje, jak moc je pro chápání světa naše tělo důležité.

4.1 OPOZICE ČLOVĚK – ZVÍŘE

O opozici člověk – zvíře se blíže zajímala ve svých pracích Lucie Šťastná (2014, 2017). Základní vlastnost této opozice – pozitivní konotace spojené s prvním členem a negativní konotace spojené s druhým členem – byla uvedena výše, ale Lucie Šťastná ve svých výzkumech šla mnohem více do hloubky.

Při pokusu definovat pojem *zvíře*, zjistila, že se k tomuto pojmu neváže žádný pevněji stanovený prototyp, ale že je naopak kategorie *zvířete* velmi otevřená. Příčinou otevřeného chápání kategorie *zvířete* bude s největší pravděpodobností široká rozmanitost zvířecích druhů různých tvarů, velikostí a jiných vlastností. Výsledkem pak je, že pokud by lidé měli definovat pojem *zvíře*, zaměřili by se spíše na „soubor typických zvířecích vlastností“ než na „konkrétního zástupce“ (Šťastná 2017, s. 158).

Rozmanitost nenabízí pouze hledání definice pojmu *zvíře*, ale také zkoumání samotného zvířecího lexika, které se rozděluje podle způsobu, jakým se na zvíře zaměřují, na dva aspekty (Šťastná 2017, s. 157). „Jednak je to charakteristika světa zvířat z lidské perspektivy, jednak charakteristika lidského světa prostřednictvím zvířecího světa“, píše Šťastná (2017, s. 157) a dodává, že právě druhá skupina umožňuje skutečnost, že jsou zvířatům připisovány lidské vlastnosti, které ale jako zvířata mít nemohou, jako například pýcha (*pyšný jako páv*) nebo hloupost (*hloupý osel*) a mnohé další (2017, s. 157). K druhé skupině pak Šťastná přiřazuje také přenesená vyjádření, která původně označují skutečnost nebo část skutečnosti ze zvířecího světa, již ale můžeme připodobnit k lidské skutečnosti a lidskému světu (Šťastná 2017, s. 157). Můžeme se tak vyjádřit o lidské puse jako

o *tlamě*, o lidském nosu jako o *rypáku*, o lidské ruce jako o *pacce*, o lidských vlasech jako o *hřívě* nebo se také někdy o lidských nohách mluví jako o *kopytech* (tamtéž, s. 157). Z většiny příkladů je pak vidět, že přenesením aspektů ze zvířecí reality do lidské reality vzniká negativní hodnocení (tamtéž, s. 157), což opět odkazuje k faktu, že člověk se díky antropocentrismu považuje za výše postaveného vůči zvířatům.

Po vzoru Wierzbické následně Lucie Šťastná rozdělila své zkoumání kognitivní definice pojmu zvíře do čtyř hlavních domén. První doménou je „místo, kde zvíře žije“ a pro tuto doménu je důležité, zda je místo asociované se zvířetem v blízkosti člověka nebo jestli člověk třeba sám aktivně zvířeti pomáhá při stavbě jeho přístřešku (tamtéž, s. 159). Do kategorie místa se vztahuje místo, kde se obvykle zvíře pohybuje (například ryba potřebuje ke svému životu vodu, proto také říkáme, že se *cítí jako ryba ve vodě*, čímž metaforicky myslíme člověka, který je ve svém živlu), díky tomu sem patří i druhové názvy zvířat (například máme zajíce *polního* nebo slona *indického*) a jsou zde zahrnuty již zmíněné nadávky (tamtéž, s. 159–160).

Doména číslo dvě, fyzické vlastnosti zvířete, zahrnuje velikost zvířete a jeho vzhled (tamtéž, s. 160). Máme zvířata, která jsou velmi malá jako například myš nebo červ (*bídny červ, lidský červ*), a máme zvířata, která jsou velká (a to buď stále menší než člověk jako liška nebo vlk, nebo mnohem větší než člověk jako kráva – *velký jako kráva*) (tamtéž, s. 160). U vzhledu zvířat se akcentuje, co je odlišné od člověka, proto například o červenajícím se člověku říkáme, že *je rudý jako rak*, a o uzavřeném člověku zase, že se *uzavřel do své ulity* (tamtéž, s. 160).

Třetí doménou je chování zvířete, do níž Lucie Šťastná zahrnuje „způsob pohybu zvířete, zvuky, které zvíře vydává, způsob získávání potravy, rozmnožování a péče o mláďata a chování typické pro daný druh“ (tamtéž, s. 160). Zvířata se nějak pohybují – *běhat jako srnka, plazit se jako slimák* – a to, jak z příkladů vyplývá, rychle, či pomalu (tamtéž, s. 160–161). Některá zvířata plavou (ryby) a nenucenost tohoto pohybu naznačuje známé okřídlené slovní spojení *plave si ani neví jak*. Zvuků, které zvíře může vydávat, je také hodně – štěkání se přisuzuje našťvanému a křičícímu člověku a *hudrovat jako krocan* také značí nadávání (tamtéž, s. 161). A například k chování se vztahuje *schovat hlavu do písku jako pštros*, někam se schovat a zavírat oči, nebo *nafukovat se jako žába*, tzn. chovat se povýšeně, nadouvat se pýchou (tamtéž, s. 161). Neméně zajímavá je také oblast rozmnožování, zde můžeme uvést výrazy pro sexuálně výkonného muže jako např. *kanec* nebo *hřebec* a nebo také označení pro někoho, kdo se chová nevhodně – *prasák* (tamtéž, s. 161).

4.1.1 VZTAH ČLOVĚKA K DOMESTIKOVANÝM A DIVOKÝM ZVÍŘATŮM

Jak můžeme vidět, definovat, co je to zvíře, může být těžké kvůli velkému počtu různých živočichů, z nichž každý je unikátní. Vzhledem k otevřenosti pojmu *zvíře* a k minimálně čtyřem doménám, jimiž můžeme zvířata kategorizovat, je zřejmé, že i vztah člověka ke zvířatům nebude pevně daný a bude se lišit v závislosti na typu zvířete.

Jsou tu zvířata, která nám jsou blíž, protože jsme je domestikovali. Taková zvířata chováme doma nebo poblíž našich domovů, z toho důvodu je také nazýváme *domácími*. Hlavní vlastností domácích zvířat je, že jsou prospěšná člověku, a mohli bychom je dále rozdělit na ta, díky nimž získáváme jídlo (do této subkategorie patří slepice, králíci, krávy, kozy apod.), a na ta, která nám pomáhají při práci jako vůl, kůň, osel atd. (Prošková 2011, s. 24). Specifickým domácím zvířetem je *domácí mazlíček*, taktéž zvíře chované doma, nicméně chované pro potěšení, ne pro užitek. Nejde však o stejný výraz, jehož si můžeme všimnout v angličtině, *pet* (Vaňková 2007, s. 53). V češtině momentálně neexistuje ekvivalent pro slovo *pet*, protože jej česká společnost zaměřená na praktické využití zvířat nepotřebovala (Prošková 2011, s. 24).

Prospěšnost domácích zvířat se následně projevuje na tom, jakým způsobem se k nim vztahuje člověk. Domácí zvířata jsou lidmi díky své prospěšnosti a užitečnosti člověkem hodnocena mnohem kladněji než zvířata nedomestikovaná, která naopak člověku mohou ublížit nebo uškodit. Některá nedomestikovaná, divoká zvířata jsou člověkem vnímána jako škůdci, což platí hlavně o predátorech, kteří zabijeli člověkem chovaná domácí zvířata jako slepice nebo ovce, proto se také s liškou spojuje vychytralost a lstivost. Dále sem patří například jelen, jehož majestátní parožní se přeneseně užívá pro popis člověka (především muže), kterého podvádí jeho žena a nasazuje mu tím pomyslné parohy. Kromě lišky a jelena, jsou tu další divoká zvířata jako divočák, medvěd, had nebo vlk. Samotné adjektivum *divoký* je v podstatě hodnotícím adjektivem, protože divokost se rovná něčemu, co se nedá ovládat člověkem a vymyká se tím kontrole.

5 VLK JAKO NEDÍLNÁ SOUČÁST LIDSKÉ KULTURY

Vlk je šelma, která je známá po celém světě a která je součástí mnoha mytologických a náboženských příběhů. O vlčích měli povědomí naši předci již v dobách paleolitu, starší době kamenné. Vlk i člověk loví stejnou potravu, což z nich tvořilo konkurenty. Vlci byli tehdy lidmi pravděpodobně loveni, což dokazují archeologické nálezy z této doby v Dolních Věstoňovicích před zhruba 27–23 tisíci lety (Ulmanová, s. 10).

Vlk a tehdejší člověk si byli v některých aspektech podobní; oba druhy lovily a žily v sociálních skupinách, většinou příbuzenských, společně s ostatními členy své skupiny lovily potravu a staraly se o další generace, není proto překvapivé, že se mnoho vědců domnívá, že pravěcí lidé vlky respektovali, hlavně pak respektovali způsob, jakým loví (Ulmanová, s. 12). O to méně je tato myšlenka překvapivá, když si uvědomíme, že podobně dodnes smýšlí například Eskymáci Nunamiut žijící poblíž severního polárního kruhu (Lopez 2017, s. 86).

Na vlka však neexistuje jeden všeobecně platný názor, a i když v dnešní době existuje již velké množství příznivců těchto psovitých šelem, ne vždy tak tomu bývalo. V historii se mnohokrát setkáváme se značně negativním pojetím vlka od asi nejznámějšího fenoménu vlkodlaka po pojetí vlka jako zbabělé bytosti, která musí zmizet z povrchu zemského, aby člověk mohl žít.

Nakonec tu máme ještě třetí pohled, vědecký, který podává holá biologická, fyzická a behaviorální fakta. I vědecká fakta se však v případě vlků mohou prokázat jako nepravdivá, důkazem jsou mnohé výzkumy vlčího chování konané na vlčích v zajetí, kteří se k sobě vzájemně chovali agresivně a nepřátelsky a budovali si ve společnosti cizích vlků nepřírozenou společenskou strukturu (Lopez 2017). Výzkumy tohoto typu daly vzniknout sociálnímu konstruktu *alfa samce/samice*, v přírodních vlčích podmínkách se však podle dlouholetých pozorování téměř nevyskytují (Radingerová 2017).

Hned z počátku se nám tu tak otvírá několik různých způsobů, jakým lidé mohou vnímat vlka. Jinak ho vnímají a vnímali národy, jejichž život je více spojený s přírodou a tím pádem mnohem podobnější vlkům, jinak ho vnímají vědci a jinak běžní lidé. Je celkem možné, že ani jedna strana nepoznala skutečného vlka, protože člověk je stvořitelem všech výše uvedených úvah.

Pro naši práci je důležité především to, jakým způsobem je vlk prezentován v jazyce, tím je míněna především lidová slovesnost – frazémy, pohádky a korpus. Při zkoumání jazykového obrazu vlka zkoumáme zároveň i naši historii, kulturu a naše náboženství.

6 SYSTÉMOVÁ DATA POJMU VLK

Pro porozumění jazykovému obrazu vlka jsme se nejdřív rozhodli podívat se na to, jak je vlk definován ve slovnících, jak je běžné metodologií J. Bartminského.

Slovníky nám často kromě definice nabídnou obsáhlejší porozumění pojmu, jež hledáme, některé, zvláště ty jazykové, se zaměřují i na frazeologii. Pro definování *vlka* jsou vhodné nejen lingvistické slovníky, ale také slovníky zaměřující se na lesnictví nebo zoologii.

Ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost je *vlk* definován za prvé jako „velká psovitá šelma s šedě nebo šedožlutě zbarvenou srstí“ a poukazuje se také na to, že vlk žije ve společenském uspořádání zvaném smečka (SSČ 2007, s. 495). Druhý význam slova *vlk* je otáčející se hračka pro děti, jež při otáčení vydává zvuk, a třetí význam *vlka* označuje „jalový výhonek stromů“. Následuje výčet známých frazémů, jimž je věnována samostatná kapitola, a dále se slovník zaměřuje na adjektivum *vlčí*, tzn. „týkající se vlků“ – např. vlčí kůže. Adjektivum *vlčí* má též expresivní význam, označuje bezohledné a hrubé chování (SSČ 2007, s. 495).

Příruční slovník jazyka českého definuje vlka-zvíře taktéž jako psovitou šelmu, ale „tmavošedé barvy“ (PSJČ 1951–1953, s. 1063). V tomto slovníku se převážně objevují ukázky a citace ze známých literárních děl, které podtrhují různé (i přenesené) významy pojmu *vlk*. Podobně jako v SSČ, i zde se objevuje přenesený název pro dětskou otáčející se hračku, objevují se tu však další v SSČ neuvedené významy: najdeme tu krátkou zoologickou definici vlka jakožto „druh šelem z čeledi Canidae, Canis lupus“, následně se tu objevuje další druh hry, „v níž dvě kostky představují vlka a ostatní ovce“, a také je tu význam slova *vlk* jako technického stroje, který řezá a rozmělnuje tuhou hmotu (PSJČ 1951–1953, s. 1063 a 1064). Kromě vlka a pak také vlkodlaka, jemuž je věnována samostatná kapitola, se v PSJČ objevuje také pojem *vlkobijec*, označení pro lovce vlků.

Ve Slovníku spisovného jazyka českého (VII. díl) je *vlk* definován opět jako „psovitá šelma šedě (nebo šedožlutě) zbarvená“, nově se tu v základní definici vlka-živočiha objevuje i informace o běžném výskytu vlka – „žijící v Evropě, Asii a v Severní Americe“ (SSJČ 1989, s. 116). Kromě frazémů se tu objevují již výše popsané hry a také je zde popis trhacího stroje a „jalového, bujně rostoucího výhonu, stromu“. Navíc je tu však „hra na vlka, druh honičky“. Poprvé se tu objevuje zmínka o onemocnění *vlk*, což je „opruzenina, zvláště mezi stehny“ (SSJČ 1989, s. 116).

Zoologický slovník se zaměřuje především na vlka v České republice a jen krátce zmíní také vlka arktického. Najdeme informace o výskytu vlků hlavně v oblasti Beskyd, informace, že sem zvířata migrují ze Slovenska a že stálý počet vlků na našem území se pohybuje v jednotkách (zhruba deset jedinců). Slovník nepopisuje vlka na základě frazeologie (jako tomu bylo u předchozích slovníků), ale na základě vědeckých zkoumání – vlka tak popisuje jako šelmu žijící v párech a jako zvíře, které

„jde cestou nejmenšího odporu a spokojí se s malou kořistí“. Zvlášť pak vymezuje arktického vlka, kde uvádí i údaj o váze (ZS 2009, s. 273 a 274). Běla Poštolková se ve svém krátkém příspěvku do časopisu Naše řeč zabývala sémantickými kategoriemi samců, samic a mláďat v zoologickém názvosloví a my tak ze zoologického pohledu můžeme k vlkovi dále dodat, že samec a samice vlka se během pečování o mláďata nazývají antropomorfně *rodičovský pár* nebo prostě *rodiče* (Poštolková 1977, s. 206).

V Lesnickém naučeném slovníku (1995) se objevuje jednak popis květin jako vlčí bob, což je květina rostoucí převážně na území severoamerického kontinentu, a jednak znovu objektivní popis zvířete vlka. Je zde uveden latinský název *canis lupus* a samotná definice zní: „šelma z čeledi psovitých (Canidae) podobná německému ovčákovi, s oháňkou nesenou šikmo či svisle domů“ (LNS 1995, s. 544). Podobně jako v Zoologickém slovníku jsou i zde uvedeny hmotnosti a je tu také popis rozmnožování vlčat (LNS 1995, s. 546).

Myslivecké názvosloví přiřazuje vlka do skupiny srstnaté vysoké zvěře a dále ho označuje za škodnou. Oči vlka jsou v mysliveckém slovníku *světla* (tento termín je stejný pro všechnu zvěř), uši vlka se nazývají *slechy* (zde můžeme vidět funkční motivaci pro pojmenování), ústa vlka jsou *morda*, nohy *běhy*, které jsou zakončeny *tlapami*, vlčí ocas je *oháňka* a jako šelma má vlk *špičáky* (Šiman 1941, s. 69–80).

V Českém etymologickém slovníku lze najít příbuzná slova k pojmu vlk – *vlče*, *vlček*, *vlčice*, nebo taky adjektivum *vlčí*. Je zde uveden všeslovanský původ slova. Slovník uvádí cizojazyčné výrazy pro slovo vlk a sleduje příbuznost mezi praslovanským *volkъ* a například litevským *vilkas* nebo také anglickým *wolf*. Jsou zde uvedeny také přenesené významy pojmu vlk: dětská otáčející se hračka, opruzenina a jalový výhonek stromu (Rejzek 2002, s. 757).

7 FRAZÉMY A IDIOMY O VLKOVI

V předcházející kapitole jsme se zaměřili na definice vlka ze slovníků, ty se většinou snažily popsat skutečné zvíře; jeho vzhled, popřípadě místo výskytu a třeba také váhu a způsob života, pokud šlo o slovníky zoologické. V této kapitole jsme se naopak zaměřili na subjektivnější hodnocení vlka z frazémů a idiomů.

Kdybychom měli vybrat jeden aspekt, na nějž upozorňuje nejvíce frazémů, byl by to jistě hlad. Vlk je v pojetí frazeologie hladovým tvorem a člověk k němu takto přirovnaný je pojímán buďto negativně, nebo přinejmenším abnormálně.

Frazeologie dále přiřkla vlkovi zlou a úskočnou povahu. Někdo, kdo je přirovnán k vlkovi, je zlý, nemilosrdný, krutý, nepřející, agresivní, falešný a lhář. Vlk je zde chápán podobně jako v nejznámějších pohádkách; je to někdo, od koho je záhodno držet co nejdál, protože vždy ublíží a nikdy se nezmění. Zlo vlka je (opět podobně jako v pohádkách) v některých frazémech spojeno s hladem, tentokrát vyloženě negativně pojatým. Zlý vlk chce pozřít a pohltit a je pro to ochotný udělat jakoukoli hrůzostrašnou věc. Vlk je také někdo, kdo se převléká za nevinné bytosti, někdo, kdo bude předstírat dobrou a milou povahu, aby zlákal a ublížil člověku, který by se mu snad rozhodl důvěřovat.

7.1 VLK VE VZTAHU K DOMÁCÍM ZVÍŘATŮM

Lidé se k vlkovi vztahovali především jako ke zlému a mstivému škůdci. Vlk ale nebyl jen příšernou až ďábelskou bytostí, která lidi lstí dostávala do problémů, ale ohrožoval také domácí zvířata, bez nichž se mnozí lidé neobešli. Domácí zvířata – koně a především ovce, beránci (potažmo berani) a kozy – se díky tomu ve frazeologii s vlkem objevují často.

Nejčastěji je domácí zvíře postavené do role cenného objektu, s nímž může být nějak manipulováno a který může být případně také odcizen, nebo nevinné bytosti, které je ubližováno. Jedno z neznámějších větných přísloví *Vlk se nažral a koza zůstala celá*. (SČFI4 2009, s. 965) staví kozu právě do role objektu. Koza není aktérem, konatelem činnosti v tomto přísloví, průběh situace na ní nezáleží a ona ho svou činností nijak neovlivní. Naopak vlk je hrozbou, někým, kdo může ublížit bezmocné koze, vlk má tedy na situaci, o níž se mluvčí vyjádří tímto příslovím, mnohem větší vliv než koza. Vlk může kozu pozřít a pozřel by ji, pokud by třetí a nejdůležitější osoba neučinila kroky k tomu, aby se vlk mohl nažrat, aniž by o život musela přijít koza. Přeneseně i člověk, o němž se takto vyjádříme, je dravý člověk bez empatie, který chce bezohledně dosáhnout svého. Zařadit něco tak, aby se *vlk nažral a koza zůstala celá*, znamená učinit kroky k tomu, abychom se zbavili agresora a zároveň nemuseli obětovat něco cenného.

Podobný případ nastává i ve frazému *to se uvidí, či vlk kozu ponese* (Zaorálek 1947, s. 389), kde se znovu mluví o koze jako o objektu, s nímž je manipulováno. Jako objekt je koza opět bezmocná a se situací nic nezmuže. Přísloví naznačuje, že ten, kdo vyhraje, kdo bude nejsilnější, získá odměnu – kozu. Vlk je zde opět tím silnějším, nejvíce ve vztahu ke koze, která se proti němu nedokáže bránit, ale také někým, kdo je nebezpečný pro člověka.

Význam jako *trn v patě* má i přísloví *vlk mezi kozami* (Flajšhans 2013, s. 779). Jako je ztížená chůze s trnem v patě, chůze se metaforicky může myslet jakákoli situace, *vlk mezi kozami* taktéž značí nepříjemnou a ztíženou životní situaci. Vlk je nějaká nechtěná věc nebo osoba, která zásadně ovlivňuje dobrý výsledek, po němž toužíme, a hatí nám naše plány. Všimněme si, že koza znovu není v pozici síly, aby okolnosti nějak zásadně ovlivnila.

Dalším zvířetem, které bývá spojované s vlkem, je kůň. Kůň je silnějším zvířetem než koza, protože díky své tažné síle pomáhal lidem s těžkými pracemi na polích. Lidé také na koních samozřejmě jezdili, byl to tedy nejen velký pomocník, ale také dopravní prostředek. A v dobách válečných mohla koňská kavalérie znamenat velkou výhodu a popřípadě i výhru. Je tedy nesporné, že kůň byl pro člověka důležitý, i když jinak než koza. Přísloví *vlka na kulhavém koni honit* (Zaorálek 1947, s. 390) nám významově říká, že způsob, jaký jsme zvolili pro vyřešení našeho problému, nás nikam nedostane a problém nevyřeší. Problémem je zde myšlen samozřejmě vlk, protože podobně jako

se usilovně chceme zbavit vlka, a proto zvolíme i zoufalých prostředků, jako je kulhavý kůň, stejně zoufale se pokoušíme vyřešit naléhavé záležitosti. Rozdíl mezi koněm a kozou je ale ten, že koza vlastně nebyla ani v jednom z výše uvedených příkladů schopná cokoli udělat, naopak kůň je součástí děje mnohem více. Je prostředkem, který se člověk snaží použít, i když v tomto konkrétním případě nedokonalým prostředkem. Frazém upozorňuje nejen na větší důležitost koně v porovnání s kozou, ale také na sílu vlka. Na vlka (jako na nepříjemnou situaci) lze vyvrát jenom s dobrým plánem, vlka tedy není radno podceňovat.

Výše jsme napsali, že určitá domácí zvířata vystupují ve frazémech s vlkem také jako symboly nevinnosti, čistoty a dobroty. Nejlepším příkladem je nejspíš neslovesný frazém *vlk v rouchu/rouše beránčím* (SČFI2 2009, s. 387). Jde původně o biblický frazém, který označuje zlou bytost, jež předstírá laskavou a dobrou povahu tím, že si na sebe obleče roucho, zde myšleno mnišské roucho, které symbolizuje posvátnost. Vlk zde má viditelně negativní roli, je zosobněním naprostého zla, v tomto případě nejen v lidovém, ale také v náboženském pojetí.

Poprvé také vidíme další vlkovu vlastnost, která se s ním často pojí nejen ve frazémech, ale také v pohádkách: přetvářka a falešnost. Vlk je chápán jako bytost, která záměrně škodí a která si své hrůzné činy dlouho a pečlivě plánuje. Aby své zlé činy mohl vlk vykonat, bere na sebe dokonce posvátné roucho a skrývá tak svou pravou podobu. Zde je zajímavé, že ačkoli to frazém nezmiňuje, je zde naznačeno, že už pravá podoba vlka vypovídá o zlu v něm skrytém.

Vlk byl negativně pojímán ve většině frazémů, ale z těch, které jsme až dosud zde uvedli, se poprvé objevuje v roli hlavního a jediného aktéra a konatele děje. Předtím šlo většinou o konání nějaké jiné, třetí osoby, která se pouze snažila nějak s vlkem coby manifestací zla vypořádat. Zde je to však vlk sám, kdo bere dění do svých rukou. Tento frazém mimo jiné poukazuje také na vlkovu sílu, i když jde o sílu špatnou. Beránek je pak v roli nevinné bytosti, takové, od níž by nikdo nečekal falešné chování. Vlk je vychytralý, ví, že beránka by nikdo nepodezříval, a právě proto na sebe bere zrovna jeho podobu.

Podobně jako beránek je i ovce nevinnou bytostí. V přísloví *jakoby se vlk s ovci smluvil* (Flajšhans 2013, s. 777) je ovce kromě své nevinnosti také bezmocnou bytostí, která se nedokáže ubránit ostrým zubům vlka. Sémanticky přísloví varuje před nerovným smlouváním mezi dvěma lidmi nebo stranami, z nichž jedna strana je výrazně dominantní, agresivní a má v úmyslu ublížit druhé straně. Další aspekt tohoto frazému souvisí s mluvčím. Mluvčí dokáže bez problémů rozeznat ovci od vlka. Jinými slovy, mluvčí dokáže posoudit, kdo je při smlouvání agresorem a kdo obětí, to naznačuje, že na rozdíl od předchozího frazému, se zde vlk nepokouší své zlé záměry skrýt. Druhou možností ovšem je, že i kdyby se vlk pokoušel svou zlou povahu skrývat, mluvčí instinktivně pozná zlo uvnitř něho, protože fyzické vlastnosti těla odpovídají atributům duše. Podobně jako

v předchozích příkladech, i zde je konatelem činnosti vlk, čemuž odpovídá i fakt, že je podmětem ve větě.

O nerovnosti vztahu mezi ovci a vlkem vypovídá i frazém *až se vlk s ovci ožení* (Zaorálek 1947, s. 199). Vlk je ve větě jako i předtím konatelem činnosti, ale v tomto frazému je popsáno něco, co vlk nikdy neudělá – nikdy se neožení s ovci, protože ovce bude vždy pouze vlkova kořist.

Frazém má podobný význam jako *až naprší a uschne*, ale rozdíl je v tom, že frazém s vlkem poukazuje na skutečnost, která nemůže nastat.

Kromě domácích zvířat se s vlkem také pojí substantivum *stádo*. Ten, kdo se stará o stádo, musí nést zodpovědnost a starat se o něj, jak však vypovídají frazémy, rozhodně by to neměl být vlk. *Stádo vlku poručiti* znamená „vložit něco do nesprávných rukou“ (Zaorálek 1947, s. 199). Vložit něco do nesprávných rukou je myšleno ve smyslu, že osoba, jíž je „něco“ vloženo do rukou je nekompetentní pro splnění požadavku mluvčího. Vlk je nekompetentní proto, že je zlý, a proto, že chce stádu za každou cenu ublížit. V tomto smyslu je frazém podobný jinému, který jsme již uvedli výše – *vlk mezi kozami*. Flajšhans ve svém slovníku uvádí variantu, která už v samotném znění naznačuje zlo vlka: *není dobře stáda vlku poručiti* (Flajšhans 2013, s. 780).

Z výše uvedených příkladů vyplývá, že vlk byl považován za nepřítele pro domácí zvířata. To platí pro skutečná domácí zvířata chovaná lidmi, ale také pro metaforicky či nábožensky pojatá zvířata, která představovala symbol nevinnosti, čistoty a dobra. Vlk je naprostým opakem dobra ve všech případech. Vlk a domácí zvíře si tak nikdy nebudou rovni, protože vlk bude vždy zlý.

7.2 HLADOVÝ JAKO VLK

Lidé ze zkušenosti s vlkem vědí, že jde o zvíře, které loví svou potravu, a vědí, že si za potravu vybírá velká zvířata. Naši předci se pravděpodobně museli vypořádat také s vlky útočícími na lidi. Na těchto základech se vytvářel jazykový obraz vlka, a proto se také velká část frazeologie o vlku zaměřuje na hlad, nebo ještě konkrétněji na sžíravý nebo hltavý hlad. Hladový vlk se objevuje také v mnohých příslovích spojených s domácími zvířaty jako např. *vlk se nažral a koza zůstala celá*, tam je ale hlad vlka hlavní příčinou případné zkázy kozy, jinými slovy, větší důraz je kladen na to, co hladový vlk znamená pro kozu, nikoli na hlad samotný.

Když však řekneme o někom, že je *hladový jako vlk*, mluvíme o hladu jako takovém. Společnou vlastností všech frazémů je nadměrná velikost hladu. Obrovský hlad spojovaný s vlkem se v jazykovém obrazu vlka projevuje právě díky zkušenosti se skutečným vlkem. Vlk loví velká zvířata, která jsou třeba několikrát větší než on – to je zkušenost našich předků s živým vlkem, a není proto těžké pochopit, proč se hladový vlk v jazykovém obrazu světa stal stejně živým v lidských myslích jako skutečný vlk. Není ani těžké odvodit, proč je hlad vlka považován za nelidsky velký. Je to nejspíš hned z několika příčin: tou první je, že vlk, pokud například zaútočí na domestikovaná zvířata, uloví klidně i tucet kusů a nechá většinu ležet na místě. Není překvapivé, že lidem takový způsob lovu potravy připadá hamižný.

Další, kognitivně podmíněnou, příčinou je opozice člověk–zvíře. Člověk hodnotí vlka jako něco cizího, jemu vzdáleného, proto pokud uvidí vlka skolit velkou zvěř a celou ji sníst, automaticky bude považovat hlad vlka za nadlidsky velký.

Pak je tu vliv náboženství, u nás především křesťanství, které, jak jsme mohli vidět z frazémů jako například již výše uvedený *vlk v rouše beránčím*, považovalo vlka za ďábelské stvoření.

Vliv na jazykový obraz vlka ve spojitosti s hladem a hltavostí nejspíše mohl mít i fenomén vlkodlaka.

Pokud má člověk obrovský hlad, může být *hladový jako vlk* a může také *jíst jako vlk* (oboje SČFI1 2009, s. 387–388). Nemusí jít však nutně o hlad v negativním smyslu, jako je tomu třeba v pohádkách, kde je vlk vyloženě požírajícím a vychytralým monstrem. Přirovnání *hladový jako vlk* může znamenat zdravý a přirozený hlad například po velké námaze (SČFI1 2009, s. 387) a *jíst jako vlk* označuje mladšího člověka nebo fyzicky namáhajícího se člověka, který není vybíravý a sní velké množství jídla (SČFI1 2009, s. 388). Obě přirovnání se však dají chápat i negativněji, *hladový jako vlk* a *jíst jako vlk* jsou přirovnání, jimiž lze popsat i člověka, jehož hlad nemusí být zdravý.

Snědl by vlka je větný frazém označující velký hlad nebo někoho, kdo „jí hltavě, s velkou chutí“ (SČFI4 2009, s. 965). Tento frazém není postaven na systému přirovnání, nevidí v člověku, který je

subjektem hodnocení, stejnou míru hladu jako u vlka, ale stejně jako předešlé příklady upozorňuje na velikost hladu. Vlk je zvíře spojované s obrovským hladem, proto zvíře, které sní hodně kořisti, z toho důvodu je člověk – který *by snědl vlka* – člověk s ještě větším hladem než samotný vlk, ve frazému je tak nepřímo naznačena komparace.

V souvislosti s hladem je taktéž zajímavý frazém *co vlk schvátí, nerad vrátí* (Flajšhans 2013, s. 775). S velmi podobným význam se setkáváme i v dnešní době, až na to, že na místě vlka je čert. Jazykový obraz vlka byl ovlivněn křesťanstvím, a protože v tomto náboženství byl vlk vnímán jako d'ábelská zrůda, není překvapivé, že figuruje také v tomto přísloví. S obrazem hladového vlka frazém souvisí tak, že vyobrazuje vlka jako zvíře, které nepustí svou oběť či kořist.

7.3 VLK – ČIRÉ ZLO

Zlá povaha vlka byla patrná již ve frazémeh s komponenty označujícími domácí zvířata a také ve frazémeh o hladu. Hlad vlka často souvisí s jeho zlou povahou. Vlk je ničivou a pohlcující silou a tato ničivá síla se pak může metaforicky manifestovat jako nadměrný a nezdravý hlad, jako touha rychle a definitivně zhltnout. Vlk se nestará o nikoho jiného než o sebe, nezajímají ho zájmy slabších (například ovce), protože v nich vidí pouze kořist. Mezi další frazémy, koncentrující vlkovu zlou povahu, patří: *Vlk změni srst, ale ne povahu* (SČFI4 2009, s. 965) – varování skryté v tomto větném frazému má zřejmý cíl: upozorňuje na fakt, že zlo z povahy nemizí. Může zůstat skryté pod krásnou vrstvou, ale nic se nemění na tom, že je to stále zlo. Významy substantiv *vlk* a *zlo* se zde překrývají, jedno nelze oddělit od druhého. Jde o další frazém upozorňující na důležitý aspekt tvořící jazykový obraz vlka – je ochoten udělat cokoli a obětovat kohokoli, jen aby docílil svých záměrů. Vlka zajímají jeho vlastní zájmy a pro ně je ochotný změnit svůj zevnějšek. V tomto ohledu se frazém přibližuje *vlku v rouše beránčím*, i když si zde vlk nic neobléká a neznesvěcuje posvátný šat. Již *vlk v rouše beránčím* naznačoval vlkovu chamtivost a bezohlednou cílevědomost, s níž se snaží páchat zlo, ale námi analyzovaný frazém *vlk změni srst, ale ne povahu* zachází v tomto významu ještě dále. Vlk se zde nepřevléká pouze do nějakého šatu, ale mění rovnou svou srst, tedy něco, co je součástí jeho bytosti, ale, a to je důležité, přestože změni i vlastní „kůži“, zůstává uvnitř stejně zkažený. Je zde patrná diference mezi vnitřkem a vnějškem a zde se do hry opět dostává vliv křesťanství. Přestože *vlk změni srst, ale ne povahu* není původně biblickým frazémem, objevuje se zde i přesto vliv tohoto náboženství. Podle křesťanského pojetí těla je mezi vnitřkem a vnějškem značný rozdíl: vnitřek těla je bez lidské kůže povahově podobný divokému zvířeti a pouze díky kůži a také křtu se člověk stává člověkem, a může tak skrýt svůj zvířecí základ (Novotná 2019, s. 97).

Vlk jako symbol zkaženosti má v tomto frazému moc na sebe vzít jinou podobu, povrchově se změnit. Tato změna samozřejmě slouží pouze vlkovi a má ošálit jeho oběť, aby mu věřila. Zajímavostí tohoto frazému je to, že jeho podstata mohla vzniknout ze zkušeností s reálným vlkem. Skuteční vlci v přírodě opravdu měni srst: v zimě je jejich kožich hutnější, aby se zahřáli, v létě je tenčí, aby se naopak nepřehřivali. Další změny jejich srsti souvisí s jejich růstem a stárnutím; o všech těchto změnách viz Radingerová 2018.

Sémanticky podobné je frazém *vlka poznáš po chodu* (Flajšhans 2013, s. 787), které naznačuje, že vlk se bude vždy chovat jako vlk. Vlk *chodí* jako vlk a kamkoli jde, páchá zlo a stará se jen o své vlastní blaho. Podobnost s předchozím frazémem je i v tom, že v obou případech jde o varování. Z toho se dá usoudit, že lidé, kteří měli špatnou zkušenost s vlkem, ho už od té chvíle pokaždé

poznají. Jednou odhalené zlo bude tak navždy na očích. Fakt, že jde v obou případech o varování, také naznačuje lidskou přirozenou touhu žít ve společenství, pomáhat druhým a jistým způsobem je formovat.

V určité opozici k frazému *vlk změni srst, ale ne povahu* stojí frazém následující: *vlka poznáš po srsti* (Flajšhans 2013, s. 787). V prvním ze dvou frazémů je kladen důraz na to, že vlkova srst je jen atribut, který se dá (nejspíš i relativně lehce) vyměnit za jiný, kdežto v druhém frazému je větší moc dána do rukou člověka, který pravost zla ve vlkovi pozná již z jeho srsti. V prvním frazému je tak zdůrazněna nejistota, ve druhém je naopak jistota posílena. V prvním frazému má tak vlk mnohem větší sílu.

Nebezpečnou sílu vlka naznačuje také frazém *to musí vlka udusit* (Zaorálek 1947, s. 390). Vlk jako zosobnění zla musí být silný, aby dokázal přelstít a zničit vše, co mu stojí v cestě. Pokud tedy „to“, ať je jde o cokoli, udusí i vlka, pak už musí jít skutečně o obrovskou sílu. Zajímavá je volba slovesa *udusit*. Vlka jsme viděli svou oběť nejčastěji požírat nebo hltat, popřípadě svou obětí manipuloval, ale když se situace obrátí, k čemuž v tomto frazému došlo, není vlk pohlcen ani zmanipulován, ale udušen. Je tím nejspíš naznačena konečnost: jak můžeme vidět v pohádkách, například v Červené karkulce, být sněden/pohlcen vlkem neznamena smrt, naopak je tím myšleno znovuzrození, ale vzít někomu dech znamená skoncovat s ním navždy, proto smrt udušením. Avšak udusit se dá i příliš velkým soustem, což opět poukazuje na vlkovu hltavou povahu.

Sílu ale nemá pouze vlk, mají ji také slova, což dokazují modlitby a také kletby (Vaňková 2007, s. 263–281). *Vlka na sebe z lesa vyštěkat* (Zaorálek 1947, s. 176) představuje právě onu sílu slov. Mluvčí na sebe svými slovy doslova přivolá zlo číhající v lese. Podobného rázu je také frazém *jakoby vlka viděl* (Flajšhans 2013, s. 77á), který popisuje situaci zděšení nějaké osoby. Podle toho, jak se osoba tváří, nebo podle toho, co dělá, je zjevné, že spatřila něco hrozného a děsivého.

O síle slov vypovídá také známý frazém *my o vlku a vlk za humny* (SČFI4 2009, s. 965). Frazém popisuje náhodné setkání s někým, o kom jsme právě mluvili. Může jít o někoho nebezpečného, ale také třeba o někoho, komu závidíme úspěch. Jde o velmi všestranný frazém, který se dá použít téměř v jakémkoli významu a v jakékoli situaci.

Pokud někdo páchá zlé činy, pak je možné říct: *požemí se s tebou jako s vlkem k lesu* (Flajšhans 2013, s. 781). Tento frazém snad nejvíce ze všech z námi dosud uvedených frazémů vyobrazuje skutečný boj s vlkem, jeho trestání, tím pádem i trestání zla. Předchozí varování jako *vlk změni srst, ale ne povahu* působí v porovnání s tímto pasivně, ale zároveň upozorňují na obecnou platnost, která platila, platí a bude platit vždy, že každý špatný čin bude po zásluze potrestán a spravedlnost a dobro vždy zvítězí.

Na pomstu na vlku upozorňuje i další frazém *dotud vlk nosí, až samého ponesú* (Flajšhans 2013, s. 777). Vlk páchá zlo a nečeká, že se mu někdo dokáže postavit, tento frazém však upozorňuje opět na to, že zlo bude potrestáno. Tímto významem se blíží k přísloví *boží mlýny melou pomalu, ale jistě*. Vlk nemá bezmeznou moc, i když si to, jak naznačuje první část frazému, myslí.

Zároveň ale jazykový obraz vlka upozorňuje na to, že přibližovat se příliš k vlku (a případně ho chytat a trestat) je nebezpečné, jak naznačuje přísloví *držet vlka za uši* (Zaorálek 1947, s. 390), které označuje nějakou velice nebezpečnou činnost.

Podobný význam jako slovní spojení *jáma lvová* má také *vlčí jáma* (Mrhačová 1999, s. 143). Jde o označení bezvýchodné situace, z níž se bude ten, kdo se ve *vlčí jámě* ocitl, těžko dostávat. Být ve *vlčí jámě* znamená být v ohrožení života a čelit zlému tvorovi, který nám chce ublížit. K adjektivu vlčí se váží také slovní spojení *vlčí jednání*, *vlčí zákony* či *vlčí morálka*, označující bezohledné chování jedince nebo jedinců vůči druhým, nejčastěji podřízeným jedincům (Mrhačová 1999, s. 143).

O negativním vnímání vlka v jazykovém obraze světa svědčí také následující dvě přísloví: *hodina mezi psem a vlkem* a především *člověk (je) člověku vlkem* (Mrhačová 1999, s. 143).

První frazém označuje nejisté období plné číhajícího nebezpečí, nebo také „chvíle soumraku, šera“ (Mrhačová 1999, s. 143). Hodina je jednou ze základních jednotek pro určení času a jako taková je automaticky důležitá. Frazém proti sobě staví vlka a psa, což můžeme vysvětlit pomocí opozice vlastní–cizí – pes je nám vlastnější než vlk, a proto stojí na dobré straně. Pes je navíc domestikované zvíře a jako takové je pro lidi mnohem užitečnější, což mu ještě více zajišťuje pozici kladné postavy v přísloví. Vlk je zvíře divoké, nezkrocené, a proto nebezpečné. Zároveň je také v opozici vlastní–cizí mnohem blíže k cizímu, neznámému a nebezpečnému. Je však nutné podotknout, že spolu s opozicí vlastní–cizí se v přísloví vyskytuje také opozice člověk–zvíře, podle níž bude zvíře vždy tím horším v porovnání s člověkem, je proto důležité připomenout, že nejen vlk, ale i pes je zvíře, a proto ani jedna strana (tedy ani ta nám lidem bližší strana) se stále nechová lidsky, ale zvířecky.

Druhý frazém vyobrazuje vlka vyloženě negativně, protože *člověk člověku vlkem* označuje doslova člověka, který se „k jinému člověku chová nepřátelsky“ (Mrhačová 1999, s. 143). Měli bychom zdůraznit vliv kognitivní opozice lidský – nelidský a jejího derivátu člověk – zvíře, které vlka do pozice antagonisty staví automaticky.

Jak je patrné, jazykový obraz vlka na základě našeho zkoumání frazeologie charakterizuje vlka jako zlé, pomstychtivé, mocné, ďábelské a neskutečně silné a také nenažrané stvoření.

7.4 KDO CHCE S VLKY BÝTI, MUSÍ S NIMI VÝTI

Přirovnání *vyje jako vlk* (Flajšhans 2013, s. 789) není typicky známým přirovnáním jako například *hladový jako vlk*. Rozdíl mezi těmito dvěma frazémy se nachází v impulsu, který vedl mluvčího, aby se o třetí osobě vyjádřil tak či jinak. *Hladový jako vlk* je přirovnání na základě buď vizuálního vnímání mluvčího (vidí někoho hltavě jíst), nebo intuitivního, vnitřního vnímání – někdo se chová např. hamižně, které je založené na kulturní představě hladového vlka, jakého známe z pohádek.

Přirovnání *vyje jako vlk* může vzniknout na základě vizuálního a zvukového vnímání. Vytí je specifická aktivita, kterou si lidé asociují primárně s vlkem, popřípadě psem. V tomto případě tedy nejspíš nejde o přirovnání, které by vlka vyobrazovalo jako zlou bytost, pouze jako zvíře, které je známé tím, že vyje. I v dnešní době, kdy máme k dispozici mnohé výzkumy biologů, jiných vědců a nebo třeba také fotografů, stále velká část populace věří, že vlk vyje na měsíc, na což nejspíš měl vliv také fenomén vlkodlaka, ale tato informace je nepravdivá: vlci podle odborníků a dlouholetých pozorovatelů vlků, mezi něž patří také Elli. H. Radingerová, vyjí po úspěšném lovu nebo když se smečka probere po spánku (Radingerová 2018, s. 77–85). Radingerová také ve své knize uvádí, že pro vlky je vytí způsob utužování vztahů ve smečce, tedy vlčí rodině, a rovněž jde o způsob komunikování s jinými smečkami a třeba i jinými živočišnými druhy, jako jsou krkavci, ale zároveň s tím upozorňuje, že stoprocentně význam vytí biologové ještě neodhalili (Radingerová 2018, s. 81). Díky svým dlouholetým pozorováním a zkušenostem s vlky v Yellowstonském národním parku Elli H. Radingerová dále zjistila, že vlčí vytí může v lidech probouzet zvláštní reakce, od naprostého ztuhnutí po jedinečnou fascinaci (Radingerová 2018, s. 191). Je možné, že podobné reakce měli i naši předkové, a i proto se také vytí vmísilo do jazykového obrazu vlka, protože podvědomě vycítili, co pro vlky vytí znamená, což reflektuje frazém *kdo chce s vlky býti, musí s nimi výti* (SČFI4 2009, s. 965). Frazém lze použít jako radu, obhajobu nebo také jako varování, upozorňuje nás, že pokud chceme být součástí jakéhokoli společenství, musíme přijmout určitá pravidla, které námi zvolené společenství považuje za nezbytné a zásadní. Je možné, že se v tomto frazému odráží zkušenost ještě z dob paeolitu, kdy lidé mohli sledovat vlky, jak strhávají velkou zvěř, mnohem častěji než dnes, a lidé tak vědomě nebo nevědomě vycítili propracované fungování vlčí smečky prostoupené mnoha pravidly a nepsanými zákony. Vlk nemusí být v tomto frazému chápán jako negativní postava, pokud tedy samozřejmě nemíníme frazém použít jako varování, ale je zcela jistě vyobrazen jako bytost uzavřená a skeptická, jež k sobě pustí jen ty, kdo se mu buďto podvolí, nebo se řídí jeho pravidly dobrovolně a chovají se podobně jako on. *Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výti* je také jediným frazémem, který teoreticky nevylučuje možnost, že jej vysloví samotný vlk (samozřejmě je myšlen metaforický vlk) jako radu někomu, kdo se chce přidat k němu.

Frazém *už jsem tě neviděl, jak vlci vyjí* označuje dlouhou dobu, po kterou mluvčí neviděl adresáta. V tomto frazému může být naznačeno povědomí o tom, že vlci žijí ve smečkách – proto plurál vlci, nebo může jít o obecné vyjádření o druhu.

7.5 VLK SAMOTÁŘ A MOŘSKÝ VLK

Podle dlouholetých pozorovatelů vlků se od některých vlčích rodin občas odloučí jeden (nebo i více) z jejích členů a vydá se hledat si vlastní rodinu. Takoví vlci mohou za tímto „posláním“ putovat třeba několik měsíců a ujít stovky kilometrů a po tu dobu, než si najdou partnera a založí rodinu, jsou *vlkem samotářem* (Radingerová 2018). Jazykový obraz, který *vlka samotáře* chápe jako osamocené jedince, jenž se nechce nikde usadit buď z vlastní vůle, nebo protože nemůže, se neshoduje s realitou.

Člověk, jehož nazýváme *vlkem samotářem*, je podle SČFI „opovrhovaný, ale soběstačný osamělý a sebevědomý člověk“, který se „vědomě a z vlastního rozhodnutí od ostatních nebo většiny“ izoloval (SČFI2 2009, s. 387). V tomto neslovesném frazému můžeme spatřit prvky negativní i pozitivní. Někdo, kdo je *vlkem samotářem*, je sice opovrhovaný, ale zároveň je soběstačný. Je sice osamělý, ale je osamělý z vlastního rozhodnutí, navíc mu nechybí sebevědomí. V samotné definici se střídají negativní konotace s pozitivními a chápání *vlka samotáře* tak může být protichůdné. Vzbuzuje obdiv a odpor zároveň a tím se liší od ostatních frazémů, které jsou v převážné většině naplněné silným negativním hodnocením. Pokud je frazém *vlk samotář* v něčem podobný ostatním dosud uvedeným frazémům, pak by to byl aspekt síly – i zde je zdůrazněna síla osamělého, ale přesto silného a mocného zvířete.

Být *vlkem samotářem* s sebou může nést i negativní konotace, ale být *mořským vlkem* v sobě nese značně pozitivnější spojitosti. „Zkušený, ostřílený námořník“, který je „světa znalý, světem protřelý“ (SČFI2 2009, s. 387) probouzí mnohem kladnější pocity než někdo, kdo je sice sebevědomý, ale jímž je opovrhováno. Přitom si jsou oba frazémy sémanticky velmi podobné: podobně jako *vlk samotář* tráví i *mořský vlk* převážnou část svého života osamotě nebo ho minimálně netráví na jednom místě, neusazuje se, což mu také dává možnost poznat svět lépe než kdokoli jiný. A podobně jako *vlk samotář* je i *mořský vlk* soběstačný a je tím, kým je, z vlastní vůle. Rozdíl mezi *vlkem samotářem* a *mořským vlkem* je ten, *mořský vlk* je uznávaný jako někdo, kdo má zkušenosti a kdo je tím pádem může rozdat svým přátelům, případným potomkům a mnohým dalším. Je to někdo, kdo o svých zážitcích může vyprávět a kdo o nich také možná chce vyprávět, někdo, kdo se vydal na moře, aby si třeba splnil svůj sen. Oproti *mořskému vlkovi* je *vlk samotář* problémový člověk, který se vymyká svou jinakostí a svým nesouhlasem s většinovou společností (SČFI2 2009, s. 387).

Při konzultaci s vedoucím práce byl rozšířen význam frazému *mořský vlk* – jako *mořský vlk* je označován pirát.

Jako „vlci moří“ jsou též někdy nazývány kosatky. Je tomu tak proto, že jejich jejich lovecká strategie je velmi podobná té vlčí (Radingerová 2018, s. 221).

Zajímavý je v tomto ohledu příběh z indiánského kmene Haida z Britské Kolumbie, který zachytil ve své knize *O vlčích a lidech americký spisovatel a esejista Barry Lopez (2017)*. V příběhu se vypráví o muži, který jednoho dne narazil na pláži na dvě vlčí mláďata, která vychoval. Vlčí mláďata vyrostla a pak mu nosila z moře ulovené velryby a muž měl díky nim dostatek jídla pro sebe a svou rodinu. Každý den nosili vlci muži jídlo, až jídla bylo tolik, že „leželo všude kolem na pláži a začalo hnit“ (Lopez 2017, s. 98). V příběhu se dále píše o Velkém člověku, který „snesl na zemi bouři a mlhu, aby vlci nemohli najít velryby“ (Lopez 2017, s. 98). Jenomže bouře způsobila také to, že ani samotní vlci nenašli cestu zpět k muži, a museli tak zůstat na moři. „A od té doby se jim říká mořští vlci, lovci velryb“ (Lopez 2017, s. 98).

Příběh původních obyvatel Ameriky vnáší do frazému *mořský vlk* další významový aspekt: *mořský vlk* zde není někým, kdo by se ze svého údělu radoval (tedy někým, s kým jsou spojovány relativně dobré konotace), ale někým, komu bylo znemožněno navrátit se domů. Další rozdíl je také v tom, že v indiánském příběhu se nemluví o člověku, jemuž je přidán vlčí atribut, ale o vlku samotném.

8 VLK JAKO POHÁDKOVÁ POSTAVA

Mezi nejznámější pohádky, v nichž se vyskytuje postava vlka, patří pohádky O třech prasátkách, O sedmi kůzlátkách a asi nejvíce populární je Červená karkulka. Všechny pohádky mají společnou zlou postavu – hladového vlka. Hlad může být zdravý a nezdravý, u vlka v pohádkách se objevuje nezdravý hlad spojený s hltavostí a nenasytností: vlk je tak postavou, která udělá cokoli, jen aby si mohla pochutnat na nevinných kůzlátkách, malých prasátkách, zesláblé babičce a trochu nezbedné Karkulce. Nenasytný a hladový vlk, který se snaží intrikami přelstít svou oběť, je nakonec po zásluze potrestán smrtí a trest mu vždy udělují ti, jimiž si chtěl naplnit břicho. Kladná postava, jež projevila nějakou slabost a byla snědena vlkem (a tím potrestána za své provinění), se tak může z vlkova břicha v některých případech dostat (výjimku zde tvoří pohádka O třech prasátkách, v níž dvě mladší prasátka zůstanou naživu jen v některých verzích) a vlka potrestat. V pohádce se skrývá ponaučení nejen pro děti, ale i pro dospělé a vlk zde představuje ty nejhorší lidské vlastnosti, jichž je třeba se vyvarovat – pohádka je koneckonců pohádkou pro lidi, a proto se i zde objevuje antropocentrismus, antropomorfismus a opozice vlastní–cizí a člověk–zvíře. Člověk je tím, kdo musí zvítězit nad něčím, co lidské není – vlkem, a pokud se mu to povede, stává se z něho lepší a silnější jedinec než předtím.

Kromě Pohádek bratří Grimmů se postava vlka objevuje i ve Slovenských pohádkách Boženy Němcové, kde je znovu vyobrazen jako záporná postava pojídající ovce a koně (Němcová 1895).

8.1 POHÁDKA O TŘECH PRASÁTKÁCH

Mezi hltáním a jedením je rozdíl, čehož si všiml i psychoanalytik Bruno Bettelheim ve své analýze pohádky *O třech prasátkách*. Hltavý vlk pozřel dvě mladší prasátka a chtěl sníst i třetí prasátko, které ho však dokázalo přechytračit a vyzrálo nad ním. Negativní vlastnosti vlka jsou však pouze reflexí špatných vlastností, která si sama prasátka (a i malé děti) nesou v sobě (Bettelheim 2017, s. 57). Obě mladší prasátka byla stejně nenasytná jako vlk, nenasytná po možnosti si hrát a nemuset přemýšlet nad budoucností (a jejími nástrahami), a proto upřednostnila hru před prací, a proto také byla sežrána. „Protože žijí podle principu slasti,“ píše o nich Bettelheim, „pídí se mladší prasátka po okamžitém uspokojení, aniž by pomyslela na budoucnost a na záludnosti reality, i když prostřední prasátko vykazuje jakýsi pokrok, neboť se pokouší postavit pevnější domeček než prasátko nejmladší“ (Bettelheim 2017, s. 57).

Nejstarší a největší prasátko bylo zároveň tím nejmoudřejším, protože si uvědomilo, že když bude pilně pracovat a postaví si pořádný zděný domek, bude si pak moci znovu hrát a zároveň bude i chráněno před nebezpečím, které představoval zlomyslný vlk. Protože si nejstarší prasátko dovedlo poradit s vlastní nenasytnou touhou hrát, dokázalo vyzrát na vlka.

Vývoj zpodobněný různými prasečími domečky (první ze slámy, druhý z roští a klacků a třetí z cihel) symbolizuje podle Bettelheima pokrokový vývoj člověka, který podobně jako v případě prvních dvou prasátek začínal nejprve v slaměných a dřevěných chatrčích, aby nakonec skončil cihlovým domem (Bettelheim 2017, s. 56). Samotná prasátka pak představují vývoj dítěte, které musí pochopit, že občas je potřeba nejprve tvrdě pracovat a ne si pouze hrát (Bettelheim 2017, s. 56–60).

Vlk symbolizuje v této pohádce divokost a pudovost, touhu požírat a hltat, a protože je potřeba se této vlastnosti zbavit, je vlk potrestán tak, že se propadne komínem až do lázně s vařící vodou (Bettelheim 2017, s. 58). A prasátka představují vývoj člověka od této hltavosti a pudovosti k rozumovému uvažování, k racionálnímu přístupu ke světu.

8.1.1 JINÉ VERZE

Prasátka představují vývoj dítěte, jímž musí projít, a proto není kruté, že mladší prasátka zahynou – jednak je to trest za lehkovážnost a jednak se tím symbolicky prasátka vyvíjejí až k nejstaršímu prasátku, čímž je znázorněn pokrok samotného dítěte (Bettelheim 2017, s. 60). Mladší prasátka však nezemřou ve všech verzích, dokonce ani zlý vlk nezemře vždy. Podle Bettelheima přežití mladších prasátek nedává smysl, protože se tím vytrácí smysl příběhu, navíc tři prasátka nejsou ve skutečnosti třemi prasátky, ale jedním jediným, které podobně jako malý člověk prochází fázemi dospívání (Bettelheim 2017, s. 56–60).

Je pravda, že v tomto pojetí pohádka ztrácí svůj původní smysl, ale možná získává nový. V jedné z verzí, v knize *Tři prasátka i jiné pohádky* (1994), totiž vlk postupně putuje od nejmladšího k nejstaršímu prasátku a snaží se sfouknout jejich domečky, aby je mohl sníst. Slaměný domeček sfoukne okamžitě, ale nevšimne si, že se malému prasátku podařilo utéct. Nejmladší prasátko se schová v domečku prostředního prasátka, ale i jeho domeček nevydrží a je vlkem sfouknut. Poslední a nejstarší prasátko se o mladší prasátka bálo a otevřelo jim dveře svého zděného domečku, který už vlk nedokázal sfouknout. Podobně jako v původní verzi i tady hladový a rozzuřený vlk vyleze na komín, ale v této verzi všechna prasátka vzájemně spolupracují a rozdělají oheň v krbu, takže si vlk spálí ocas, hlad ho přejde, rychle utíká pryč a už nikdy si na prasátka, která si všechna postaví zděné domečky, netroufne. Pohádka tak sice neříká dítěti, že by se mělo naučit odsunout hru a svou vlastní nenasytnost (aspoň ne tak důmyslně jako původní text), ale zase dítěti ukazuje sílu spolupráce, rodiny a přátelství.

Zlo v podobě vlka není v této pohádce potrestáno smrtí, ale je potrestané zahanbením. Vlk zde představuje skryté zlo, kterého se není snadné zbavit, ale které pokud prokážeme důvtip a silný charakter, nás nakonec nechá být. A skryté zlo v podobě vlka se odkryje, což je v pohádce naznačeno spáleným ocasem. Vlk je navždy označen a prasátka už ho vždy poznají.

Hlavní myšlenka této verze je díky tomu mnohem obecnější, protože nám říká, že všechno zlo nepůjde potrestat smrtí a jednou provždy s ním skoncovat, ale to neznamená, že bychom se měli přestat snažit zlu čelit.

8.2 ČERVENÁ KARKULKA

Červená Karkulka představuje podle Bettelheima vývojově pubertální dítě (Bettelheim 2017, s. 204), a proto je už dostatečně velká, aby sama vyrazila do lesa a přinesla zesláblé babičce kus koláče a láhev vína. Její maminka ale ví, že Karkulka ještě není dospělá a že umí být neposedná, proto jí klade na mysl, aby neodbíhala z cesty, aby hezky pozdravila babičku a nerozhlížela se „po všech koutech“.

V lese Karkulka potkala vlka. Její nevědomost zapříčinila, že se s ním začala bavit, a dokonce mu přesně popsala, kde její babička bydlí. Podle Bettelheima se Karkulka podvědomě snažila babičky zbavit – její touha si hrát byla silnější než její touha být zodpovědná a uvažovat realisticky (Bettelheim 2017, s. 211), čemuž by napovídalo i to, že Karkulka okamžitě začala trhat květiny, na které ji upozornil vlk, a nepřestala, dokud se jich nenabažila – tedy dokud jich neměla plné ruce (Bettelheim 2017, s. 209).

Netypické na této pohádce je to, že střídá pohledy vyprávění. Vystřídá se tu několik postav, z jejichž pohledu čteme příběh: Karkulka, vlk a nakonec myslivec. Z logiky příběhu to dává smysl – Karkulka je ta, která příběh a jeho zápletku začala, vlk je hlavní záporná postava a myslivec je v roli zachránce.

Když se zaměříme na vlka konkrétně, vidíme hned v prvním rozhovoru s Karkulkou, o jak lstivou a vypočítavou postavu jde. Vlk se přetvařuje a předstírá zájem o Karkulku a zdánlivě se chová vychovaně a slušně – pozdraví Karkulku uctivým „dobrý den, Červená karkulko“, a dokonce jde kousek cesty vedle ní, jako by jeho cílem bylo ji bezpečně doprovodit, i když v duchu plánuje, jak získat babičku i Karkulku. „I stará babka bude dobrá na zub, ale takováhle malá křehotinka, to by bylo soustíčko,“ myslí si vlk. Karkulka je pro něj *křehotinkou* a *soustíčkem*, čímž se dostáváme k sexuálnímu podtextu pohádky, o němž ve své analýze píše Bettelheim (2017, s. 204–222).

Vlk Karkulce začne připomínat květiny na cestě a zpěv ptáčků, aby mohl provést svůj zákeřný plán, manipuluje tak s její vlastní slabostí, ví, že Karkulka je ještě stále dítě. Když pak Karkulka odběhne trhat květiny, vlk se vydá za babičkou a lstí se dostane do chaloupky. Vidíme, že vlk dokáže chytře využít informací, které mu předala Karkulka, protože babičce řekne, že přinesl koláč a víno. Když pak babičku spolkne, převleče se za ni, protože ví, že Karkulka mu bude snadněji důvěřovat, když bude vypadat co nejvíc jako babička. Karkulka ho nepozná, i když se jí zdá, že babička „vypadá moc divně“. Objevuje se tu známý rozhovor mezi Karkulkou a vlkem, který zrcadlí jejich první rozhovor v lese. V prvním rozhovoru se vyptával vlk Karkulky a ta ochotně odpovídala, nyní se situace obrátila a je to Karkulka, kdo pokládá vlkovi otázky. Na první tři Karkulčiny otázky odpovídá vlk v ženském rodě a stále předstírá, že je babička, až při poslední odpovědi „to abych tě

mohl líp sežrat“ vyjeví své pravé zlé já a Karkulku sežere. Vlk od této chvíle v pohádce už nepromluví, protože jeho role záporné postavy se završila, na scénu nastupuje myslivec, který Karkulku a babičku dostane z vlkova břicha tím, že mu nůžkami rozpáře břicho. Podobně jako v pohádce O vlkovi a kůzlátkách i zde mu do břicha dají kameny. Vlk se po probuzení snaží zbaběle utéct, to se mu ale vymstí – padá na zem a umírá.

Existuje i verze Červené karkulky od bratří Grimmů, která má pokračování příběhu. Zde potká Karkulka jiného vlka, ale díky nabytým zkušenostem ví, jak se s ním vypořádat – společně s babičkou se vlka zbaví (Bettelheim 2017, s. 212–213).

Vlk v pohádce hrál roli pokušitele a snažil se Karkulku svést na špatnou cestu, což se mu povedlo, a v pohádce Karkulka skutečně na chvíli z cesty seběhne. Za své pokoušení je pak vlk náležitě potrestán.

8.3 O VLKOVI A KŮZLÁTKÁCH

Pohádka o sedmi kůzlátkách je jedinečná v tom, že kůzlata svou maminku na slovo poslechnou a řídí se jejími radami, jak se zlému a nenažranému vlkovi vyhnout. Nejsou jako prasátka, která si chtěla jen hrát, ani nejsou jako Červená karkulka, která zapomněla na své povinnosti a přestala hledět rad maminky.

Sedm kůzlátek ví přesně, jaké nebezpečí jim hrozí už jen proto, že jim to maminka hned na začátku pohádky řekne. Varuje je před vlkem, protože ví, že je zlý a umí se přetvařovat, a dá jim radu, jak ho poznat – vlk má chraplavý hlas a černé nohy.

Její rady hned vzápětí kůzlatům pomohou, protože vlk zaklepe na dveře a volá: „Otevřte, dětičky, otevřte, maminka už je tady, už se vrátila z lesa a každému z vás něco přinesla“ (Grimm – Grimm 1969, s. 22). Hned z první vlkem promluvené věty poznáme, že je to úskočné a zlé zvíře. Vlk oslovuje kůzlata zdvojnásobně, sladce, zdánlivě láskyplně a vyzve je ne jednou, ale dvakrát k tomu, aby mu otevřela dvířka. Nabízí každému kůzlátku odměnu a tím se je snaží zlákat, ale nepodaří se mu to, protože kůzlátka poznají jeho chraplavý hlas. Vlastnost chraplavého hlasu je zajímavá proto, že stojí v opozici k matčině „pěknému milému hlásku“. Milý hlas maminky symbolizuje bezpečí, naopak vlkův hlas symbolizuje smrt sežráním. Chraplavý hlas znamená nečistý hlas, tedy hlas zákeřný a každý čtenář podvědomě už jen z této charakteristiky pozná, co je vlk zač.

Když vlk pochopil, že mu kůzlátka neotevřou, odešel si ke kramáři koupit křidu, kterou snědl, aby měl jemný a přívětivý hlas. Vlk se s jemným hlasem vrátí a opakuje kůzlátkům tu samou větu jako předtím, ale udělá tu chybu, že položí „svou černou pracku na okno“ a kůzlátka ho poznají a znovu ho vyženou.

V této pohádce je role vlka mnohem silnější než v pohádkách O třech prasátkách a Červené karkulce. Vlk se zde musí skutečně snažit a být vynalézavý, aby se ke kůzlátkům dostal. Vynalézavost vlka se projevuje samozřejmě špatnými vlastnostmi, čehož si čtenář všimne hned vzápětí, když vlk doběhne k pekaři a přikáže mu: „Uhodil jsem se do nohy, pomaž mi ji těstem, aby nebolela.“ Malé dítě se odmala učí říkat *prosím* a *děkuji*, ale vlk ani nepoprosil, ani nepoděkoval, dokonce čtenář vidí, že vlk je ochoten lhát. Pekař je zde miniaturní, ale přesto zajímavou postavou, protože udělá, co vlk chce, aniž by se na cokoli ptal, je příliš zaneprázdněný. Vlk si pekařovy neochoty se mu postavit všiml a ihned toho využil, protože když přišel k mlynáři, řekl prostě: „Posyp mi tu pracku bílou moukou.“ Opět nepoprosil, spíše rozkázal, ale vidíme zde změnu oproti jednání s pekařem, kde se vlk pokoušel najít nějakou důvěryhodnou výmluvu. Protože ale pekař hned vlka obsloužil, vlk pochopil, že může páchat zlo a nikdo se mu nepostaví. Mlynář ale poznal, že vlk plánuje udělat něco hrozného, a snažil se vymlouvat, vlkovou reakcí bylo, že mlynáři začal

vyhrožovat, že ho sežere. Znovu vidíme, jak je vlk prolezlý špatností – nejen že se snaží sníst malá kůzlátka, nejen že rozkazuje, ale dokonce se snaží ty, kteří mu hned nechtějí sloužit, ovládat strachem, což se mu v případě mlynáře daří.

Vlk se vrací ke kůzlátkům, která mu tentokrát otevřou, protože vlk má milý hlas a bílou pracku. Vlk je všechny až na nejmladší, které se schovalo do hodin, našel a snědl. V textu je zdůrazněno, že vlk měl na kůzlátka dlouho spadeno, to nás vrací k tomu, jak maminka koza svá kůzlátka na začátku pohádky varovala. Z této věty plyne, že se vlk pravděpodobně nepokusil kůzlátka sežrat poprvé, ale že mu nejspíš poprvé čelila sama, bez maminky kozy.

Nejmladší kůzlátko je taktéž důležitou postavou, protože když se vrátí maminka koza, kůzle nevyleze hned, počká, až ho maminka zavolá jeho vlastním jménem. Ukazuje se, že se ponaučilo z předchozí situace. A je to také nejmladší kůzlátko, které mamince koze nese nůžky, jehlu a nit, aby mohla zvířeti rozpárat břicho a dostat z něj zbylých šest kůzlátek. Zdůrazněním, že vlk „ve své hltavosti“ kůzlátka „ani nekousal, jenom je spolykal“ se říká, že vlk se nesnažil nasytit, šlo mu jen o to, aby mohl páchat zlo, za což je také potrestán. Chtěl mít plné břicho, a tak kůzlátka nanosila kameny a maminka koza mu je zašila do břicha. Vlk po probuzení dostal žízeň, a proto se šel napít. Místo kůzlat měl ale v břiše kameny, které ho stáhly do studánky. Vlk se ve studánce utopil. Vlk, který chtěl pohltnout nevinná kůzlátka (v pohádce se jim také říká nebožátka) byl tedy nakonec sám pohlcen vodou.

Na této pohádce je zajímavé také to, že si můžeme všimnout, že vlk je sice zlý, ale není vychytralý jako třeba v Červené karkulce, naopak je vlastně hloupý, protože v této verzi textu to je on, kdo i bez vyzvání kůzlaty položí svou černou pracku na okno a tím sám sebe prozradí.

8.3.1 JINÉ VERZE

Pro porovnání pohádky *O vlkovi a sedmi kůzlátkách* si znovu bereme zpracování uvedené v knize *Tři prasátka i jiné pohádky* (1994), protože zde narážíme na některé změny. Například se dozvídáme, že v této verzi je kozí maminka o něco méně kladnou postavou, protože na začátku pohádky je uvedeno, že kůzlata nechávala o samotě poměrně často, a přestože kůzlata maminku poslechla na slovo a udělala, co jí maminka poradila, na konci pohádky je napsáno, že kůzlata od té doby maminku už vždy jen poslouchala, jako by tomu předtím bylo jinak.

Postava vlka je stejně zlá jako v původní pohádce, i když v některých momentech se zde vlk projevuje ještě hůř. Odposlouchává cizí rozhovory a převléká se za selku, jen aby získal informace o kůzlatech. Namísto křídly vlk zhltně medový koláč, ale co je důležité, odstrčí přitom pekaře. Pekař byl v původní pohádce postavou, která vlkovi dovolila dál páchat zlo, a mlynář ho zase nedokázal zastavit, v této verzi je pekař překvapený, ale proti vlkovi nic nezmůže, a mlynář v této verzi neexistuje. Vlk je v této verzi také mnohem víc agresivní a rozzuřený než v původní pohádce, buší na dveře a ani kůzlátkům nenabízí žádnou odměnu, když mu dveře otevřou. Působí na čtenáře sice stále jako zlá postava, ale nenes s sebou stejnou míru zlověstnosti jako v pohádce od bratří Grimmů. Zde je to bezduchý agresor, kterého pohání jenom chuť k jídlu, kdežto v původní pohádce nešlo vlkovi ani tolik o jídlo, ale o to, aby zvítězil nad kůzlaty, na které měl „dlouho spadeno“. Podobně u tří prasátek, ani tady v novější verzi vlk nezemře. Spadne sice do vody, ale není tu explicitně řečeno, že by se měl utopit.

Novější verze pohádky *O třech prasátkách* sice ztratila původní význam, ale daly se i v nové verzi najít významy nové, pohádku *O vlkovi a sedmi kůzlátkách* však nová verze ochudila.

8.4 CHLAPEC A VLK

Krátká pohádka Boženy Němcové má v názvu chlapce, hlavní postavu, a vlka, postavu, která zde působí jak problémy, tak dobré skutky. Vlk je zde vyobrazen jako zvíře lovící svou potravu. Nezajímá ho, jestli chlapec potřebuje práci u sedláka nebo jestli ho zajali loupežníci – chce se najíst, protože má hlad, stejně jako každá jiná živá bytost má hlad. Poprvé tak vidíme vlka, který není vyloženě hltavý, ale který se pouze snaží najíst.

Zvláštností této pohádky je, že v názvu figuruje vlk, přestože postava vlka ani jednou za celou pohádku nepromluví a skutečně se objeví až na úplném konci pohádky. Není to jako v Červené karkulce nebo O vlkovi a sedmi kůzlátkách, kde je vlk dominantní zlou postavou skládající intriky, lži a předstírající skutečný zájem za účelem ničit. Zde je představen vlk zpočátku jen jako tichá hrozba, která se následně stane skutečností. Abychom ale řádně pochopili vlkovu roli, musíme se nejprve podívat na chlapce.

Chlapec získá práci u sedláka a ten mu dá na hlídání koně. Varuje ho před vlkem, který by mohl koně sežrat, chlapec dbá jeho rad a koně si uváže do poutka. Následně zavolá do lesa: „Vlčku, vlčku, prosím tě, nesněž mi koníčka mého!“ Chlapec ví, že zde existuje hrozba v podobě vlka, a proto se pokouší hrozbě předejít. Mírumilovný postoj, který chlapec proti hrozbě zaujal (dokonce vlka oslovil „vlčku“), se ale nevyplatil, a když chlapec usnul, vlk v noci přišel a koně snědl. Jiná možná interpretace je, že chlapec oslovil zlo – vlka – čímž ho na sebe přivolal.

Ztráta koně tak byla částečně chlapcova vina – to on se rozhodl, že zavolat do lesa postačí, a pak si jednoduše lehl na louku a usnul. Nevěnoval se své práci dostatečně důkladně, a tak musel čelit rozzlobenému sedlákoví. Vlk zde sehrál roli jednak zvířete, které se chce najíst, a jednak díky němu vyplynuly chlapcovy chyby na povrch. To, že vlk snědl koníčka, se ani nedozvídáme z úst chlapce, ale z úst vypravěče a oko kamery se ihned přesouvá znovu k chlapci.

Vlka ani nevidíme spřádat zlé plány, o jeho zlovolné povaze tu není ani zmínka. Je to z toho důvodu, že vlk není zápornou postavou, ale postavou, která zajistí, aby se hlavní hrdina vydal jinou cestou, jak zjišťujeme v pohádce, správnou cestou. Při jejich prvním setkání ukazuje vlk chlapci, že se musí věnovat své práci pečlivěji. Z této lekce se chlapec zjevně poučí, protože na konci je jasně řečeno, že když vyrostl, byl z něj dobrý hospodář. Aby se z něj však stal dobrý hospodář, musel se chlapec nejdřív naučit brát zodpovědnost za své činy, což je něco, co odmítl udělat, když se místo hlídání koně rozhodl raději spát. Proto chlapec šel a přiznal sedlákoví, že vlk mu celého koně sežral. Byl to jeho první krok k zodpovědnosti a k tomuto kroku by se možná neodhodlal, kdyby vlk nesežral koně, proto znovu připomínáme, že vlk zde není negativní postavou. Mnohem negativněji než vlk se zachová sedlák, když přibije chlapce na „čtyry koly“ na louce a nechá ho jako potravu

vlkovi. V pohádce je přímo řečeno, že sedlák je zlý člověk. Nedovolil chlapci se z chyb poučit, protože v jeho očích jedno selhání znamenalo celkové selhání. V pohádce Červená karkulka hlavní postava také selhala, ale byla jí dána možnost se poučit, sedlák tuhle možnost chlapci odepřel. Chlapce přibitého na kůl nezachránil chrabří myslivec, ani dobrá matka koza, ale zachránil se sám, protože uslyšel procházející zbojníky a zavolal na ně. Ti se o něj starali dobře a měli ho rádi, stále pro ně ale byl vězněm, proto když se vydali na další loupežnou výpravu, zavřeli chlapce do sudu a sud usadili mezi větve stromu. Dali mu sice dostatek potravin a také mu do sudu udělali díru, aby mohl dýchat, ale nevěřili mu. Po celou tuto dobu o vlkovi není ani zmínka. Na scéně se objevuje až teď a jeho setkání s chlapcem působí téměř náhodně, i když náhodné není – setkáním s vlkem celý příběh začal a setkáním s vlkem musí skončit. Vlk se také objevuje zrovna ve chvíli, kdy chlapce trápí žalostné myšlenky, chlapci „bylo úzko, když pomyslí, že je zabeđen v sudě a že tam bude muset snad zahynouti, nepůjde-li nikdo lesem, kdo by ho vysvobodil“. Poprvé, když se vlk objevil na scéně, bylo to ve chvíli, kdy chlapec ještě nerozuměl, co znamená nést odpovědnost. Tu se, i díky vlkovi, nést naučil, dokonce se naučil sám zachránit, a proto se znovu objevuje vlk, aby opět posunul chlapcův příběh dál. Vlk ucítí dobrou pečinku a vyšplhá na strom, snaží se do sudu dostat čumákem, ale když se mu to nedaří, strčí do díry v sudu ocas. Ocasu se jako záchranného lana chytá chlapec, a tím chlapci vlk pomohl ke svobodě a k bohatství. Vlk tak zprvu chlapce dostal do problémů tím, že sežral koně, ale bylo to především díky neaktivitě chlapce, a nyní ho z nich dostal díky chlapcově aktivitě. A z chlapce se mohl stát dobrý hospodář.

8.5 O STARÉM PSU A VLKU

V pohádce Boženy Němcové O starém psu a vlku se objevuje negativnější pojetí vlka možná proto, že vlk stojí v opozici ke psu. Pes je přítel člověka, co víc, v této pohádce je pes nápomocný člověku a jeho hlavním cílem je dokázat, že je stále schopen vykonávat svou práci, i když už je starý.

Z celé pohádky nejvíce záporně vyznívá role bači, který svého psa Bodrika vyžene na smetisko jen proto, že už je starý, zjizvený a zesláblý. Jizvy, které pes má, jsou jizvy od vlků a svědčí tak o tom, že Bodrik je schopným hlídačem, ale to bača nedokáže vidět, chce raději aktivního, mladého psa. Bodrikovi nedá ani žádné jídlo, a proto, když přijde v noci vlk, Bodrik je tak zesláblý, že nedokáže přeskočit plot. Rozdíl mezi mladým, novým hlídačem, jehož si bača pořídil jako náhradu za Bodrika, a samotným Bodrikem je ten, že Bodrik má zkušenosti a ví, že vlci chodí na ovce. Protože je ale po celém dni, kdy nedostal jídlo, zesláblý, nechá vlka, aby si ovci vzal. Je také smutný z toho, že na něj bača, jemuž byl vždy věrný, zanevřel jen kvůli stáří. V této pohádce, podobně jako v předchozí, není vlk vyloženě negativní postavou, ale zvířetem, které se prostě snaží najíst. Je ale také postavou, která přijde, aby potrestala něčí chyby, přestože to v pohádce není

explicitně takto řečeno. V předchozím textu vlk potrestal chlapce za to, že se dostatečně nevěnoval své práci, tady vlk potrestá baču za jeho nedůvěru k jeho psu. Vlkovy činy i zde, přestože z pohledu hrdinů zlé, poslouží nakonec k dobrému konci a ke štěstí Bodrika i bači.

Poté, co bača zjistí, že mladý pes nechránil ovci, přijme Bodrika zpět. Bodrika tak čeká jeho střet s vlkem, protože ví, že se vlk pokusí získat další ovci. V této pohádce vlk mluví, rozdíl mezi jeho promluvou zde a mezi jeho promluvami například v Červené karkulce je ten, že tady Bodrik přesně ví, co vlk chce – ovci – a vlk se to nezdráhá přiznat. Pokud by zápornost a kladnost postav bylo spektrum, na němž se je možné pohybovat, byla by postava vlka stále v části záporné, ale mnohem méně než v Karkulce. Tady vlk nestřádá plány hned od počátku, ale až od té chvíle, kdy se rozhodne se s Bodrikem střetnout v boji. Další změna je ta, že vlk řekne Bodrikovi na rovinu, že spolu budou muset soupeřit, pokud mu Bodrik nedá ovci. Jeho varování by se ale dalo chápat podobně jako vyhrožování vlka v pohádce O vlkovi a sedmi kůzlátkách.

Bodrik si na pomoc proti vlkovi vezme starou svini a starého kocoura, vlk si na pomoc vezme medvěda a lišku. K boji nakonec nedošlo, protože medvěd s liškou utekli a vlk nakonec také. Kulhající Bodrik totiž vypadal z dálky, jako by sbíral kameny, kocour pohybující ocasem, jim připadal jako někdo ohánějící se šavlí, a svině je vyděsila svým chrochtáním. Bodrik tak proti vlkovi obstál, ne svou silou, ale za pomoci důvtipu, sebedůvěry a přátelství.

Zajímavé je, jak se v této pohádce projevuje opozice člověk–zvíře, zvláště na vztahu bači a Bodrika. Bodrik je zpočátku pro baču pouhým nástrojem, který používá k práci, nevidí jeho schopnosti, jeho věrnost, vidí jen jeho neúčinnost. Také je na této pohádce ukázán vztah člověka k domestikovaným a nedomestikovaným zvířatům. Nedomestikovaná zvířata, jako je vlk, medvěd a liška, jsou pro člověka škodlivá, protože zabíjejí ovce a člověku tak škodí. Zároveň jsou ale člověkem pojmána jako zbabělá, protože se hned rozutečou před skupinou starých zvířat jen proto, že se jim zdálky zdá, že vidí něco jiného, než co se ve skutečnosti odehrávalo. Naopak domestikovaná zvířata mají v pohádce roli hrdinů, schopných se i ve stáří postavit nebezpečí. Jejich věrnost a oddanost člověku je to, co je v pohádce nejvíce oceněno a co jim nakonec přinese vítězství.

9 VLKODLAK

V dnešní době vidáme vlkodlaka nejčastěji na stránkách fantasy knih a nebo na obrazovkách filmů. Typickým příkladem dnešní představy vlkodlaka – tedy osoby nebo osob, které se mění ve zvíře velmi podobné vlkovi – je knižní a filmová sága *Twilight*. V jejím podání je vlkodlak skutečně člověk, jenž na sebe bere podobu (poněkud většího) vlka. V jiných ztvárněních vlkodlaka, například v podání Harryho Pottera, je proměna vlkodlaka spojována s úplňkem. Zde tak narážíme na druhý důležitý aspekt vlkodlaka – nejčastěji se z člověka stává vlk o úplňku. Třetím nejdůležitějším (a všeobecně známým) znakem moderního vlkodlaka je nedobrovolnost proměny: vlkodlakem se člověk stává většinou tak, že ho kousne jiný vlkodlak. Vlkodlaka můžeme také v mnohých zpracováních vidět, jak se trápí svou vlčí podstatou, z čehož můžeme usoudit, že vlkodlačí podoba je prokletím. Konečně, divokost a nezkrotnost vlkodlaka se projevuje ve filmové a knižní tvorbě často tím, že člověk v době, kdy je vlkem, nemá kontrolu nad svým tělem, neovládá se a může snadno ublížit i lidem, které velmi miluje.

9.1 HISTORIE MÝTU VLKODLAKA

Nejznámější a nejrozšířenější typy vlkodlačích příběhů vycházejí nejčastěji z řecké a severské mytologie (Slovkov, s. 8). V řecké mytologii se setkáváme s králem Lykaónem, jenž byl potrestán Diem a proměněn ve vlka, a díky tomu se dostáváme k pojmu *lykantrop*, složenině slov „vlk“ a „člověk“ (tamtéž, s. 9). Lykantropie se také zvláště během středověku stala běžně uznávanou nemocí, za níž se velice často skrývaly například duševní poruchy nebo například Downův syndrom a autismus a mnohé další, tehdejšími lékařskými metodami nevysvětlitelné příznaky (Lopez 2017, s. 223 a 237)

Ačkoli římská mytologie si z velké části půjčovala řecké základy, vztah k vlkodlakům a především k vlkům měla odlišný. Matka vlčice, která zachránila Romula a Rema, byla vnímána velmi pozitivně. Kromě mateřství reprezentoval vlk pro Římany také sílu – přes brnění se nosila vlčí kůže (tamtéž, s. 9). Co se vlkodlaků konkrétně týkalo, rozlišovali Římané dva druhy vlkodlaků, z nichž jeden byl *licantropo* (člověk, který se dokázal proměnit z vlastní vůle a ponechával si lidské vědomí) a druhý, vypůjčený od Řeků, byl *lupo mannaro*, u něhož již můžeme vidět prvek nedobrovolné proměny (tamtéž, s. 9), jehož si můžeme všimnout v mnoha moderních příbězích dodnes.

Druhým významným zdrojem byli severští vlkodlaci, kteří měli kořeny v příbězích o bersercích (tamtéž, s. 10). S proměnou vlkodlaka samozřejmě souvisí lidské tělo, to bylo vnímáno v severské literatuře v mnohém odlišně než dnes, například bylo tělo vnímáno jednotně s duší, ne v opozici

k ní (Novotná 2019, s. 7) a s tím se pak lišila i představa kožoměnictví. Berserk byl válečník a proměna těla tak v severské literatuře souvisela především s válkou a bojem; pro různé bojové účely se využívaly různé proměny nejčastěji v medvěda nebo právě ve vlka (tamtéž, s. 76–77). Různé podoby pak dodávaly válečníkovi různé vlastnosti: medvěd vypovídá o vznešenosti a osamocenosti, představuje boj muže proti muži a je v mnohém podobný člověku, kdežto vlk „bojuje ve smečce, nikoho neušetří a jeho obraz odpovídá rabování bandy vikingů“ (Novotná 2019, s. 77). K destruktivní představě vlka v severské literatuře napomáhá i mytologie, v níž při ragnaroku je vlky pohlcen bůh Odin a také měsíc (tamtéž, s. 77).

Severská představa vlka byla dvojí a tomu odpovídá také dvojí označení tohoto zvířete: *úlfr* je výraz často se objevující v mužských jménech, jenž znamená „destrukci v pozitivním slova smyslu“, tedy sílu válečníka, a *vargr* označující psance, kteří mohli být vyhnáni do lesů jako vlci a kteří tak reprezentovali divokou a pro společnost škodlivou vlčí stránku (Novotná 2019, s. 77).

Vlivem mýtů na vznik fantasy literatury, která v dnešní době nejvíce ze všech žánrů zpracovává motiv vlkodlaka, a také díky významným komiksům, z nichž později vznikly filmové snímky, jako je například Marvelův Thor, se severská představa vlkodlaka a potažmo vlka přenesla i do českého povědomí.

9.1.1 SLOVANSKÝ VLKODLAK

Přestože nejrozšířenějším zdrojem byla severská a řecká mytologie, třetí zdroj legend o vlkodlacích najdeme ve slovanské mytologii. Množství variant slova „vlkodlak“ v bulharštině, slovinštině, češtině, slovenštině, polštině a dalších jazycích vypovídá o společných mytologických základech. Všechny varianty jsou složeninami slov „vlk“ a „dlak“, označení kůže se srstí (Slováčková 2014, s. 12).

Slovanský vlkodlak je bytost spojena s magií a šamanismem a na rozdíl od jiných typů vlkodlaka nemusí vždy slovanský vlkodlak ubližovat lidem. Vlkodlakem se člověk může podle mytologie takřikajíc narodit – například dítě „narozené nohama napřed nebo se zuby v ústech má velký předpoklad k proměně ve vlka“ (tamtéž, s. 13). Proměna je pak spontánní nebo zapříčiněná nějakým magickým předmětem, velice často jde o opasek. Do lidské podoby se vlkodlak může navrátit s kohoutím zakokrháním nebo ve chvíli, kdy někdo vysloví jeho křestní jméno (tamtéž, s. 13).

Je zajímavostí, že ve slovanském prostředí se občas mísí představa vlkodlaka s představou upíra, důkazem toho je jihoslovanský vlkodlak, který podobně jako upír mohl sát dobytku krev (tamtéž, s. 13). Spojení motivů vlkodlaka a upíra si můžeme všimnout i na původním významu slova „morous“, jímž byl „noční přízrak, vlkodlak, upír“. Slovo „morous“ mělo vždy význam přirovnávací, čehož si nejlépe všimneme srovnáním s dalšími přirovnáními jako například „chodí jako duch“ neoznačovalo tedy člověka mrzutého, jak jej chápeme dnes. Přirovnání se nejspíše zakládá na představě morousa „jako bytosti zlé, s nevlídným, uhrančivým pohledem“ (NŘ 1926, s. 92–93).

Slovanská mytologie dále upozorňuje, že se vlkodlak může stát i z mrtvého člověka, přes jehož hrob přeběhne kohout, kočka a nebo pes, takový vlkodlak pak v noci opouští svůj hrob a bloudí kolem, „doprovází domů mladé ženy, které se opozdily, a navštěvuje svou ženu, s níž pak plodí potomky, kteří nemají kosti“ (Slováčková 2014, s. 13). Středoevropské a východoevropské vlkodlaky začaroval do jejich podoby nejčastěji čaroděj, který si za oběť vybral novomanžele na cestě do kostela – tito vlkodlaci nejsou podle mytologie nebezpeční, pouze pobíhají po vsi v podobě vlka, přicházejí k domům a smutně se dívají na lidi (tamtéž, s. 13). Ani v ruských příbězích „volkolak“ neútočí na lidi, naopak se snaží, aby ho jeho rodina ve vlčí podobě poznala, naproti tomu „oboroteň“ je v ruských příbězích čaroděj, který se dovede přeměnit nejen ve zvíře – do vlka se mění pomocí vlčí kůže –, ale také v neživý předmět (tamtéž, s. 13).

10 PŘEDSTAVA VLKA JAKO Kladné bytosti V MYTOLOGII

Ačkoli negativní (až nihilistická) představa vlka je prezenční i v dnešním chápání zvířete, objevuje se i protipól k tomu to chápání – vlk jako ochránce, průvodce člověka, symbol síly, ctnosti a moudrosti. Mohlo by se říci, že představa moudrého a laskavého vlčího společníka je relativně novodobá, avšak stačí pohlédnout na mýtus o založení Říma, který naznačuje opak. Mýtus o matce vlčici, která se postarala o Romula a Rema, je světoznámý příběh, jenž díky svému dosahu zcela jistě ovlivnil dnešní vnímání vlka.

K pozitivnímu obrazu vlka napomohly i vědecké a přírodovědné poznatky, na vlka se díky tomu více lidí začalo dívat objektivnějším a shovívavějším pohledem, který říká, že ‚vlk je prostě zvíře, nemůže jinak, a proto loví‘. Přispěli také ochránci zvířat a dodnes se obraz vlka pokouší zlepšit také lidé, kteří vlky chovají v parcích (u nás například Tanja Askani se svou knihou *Vlčí stopy*), a lidé, kteří vlky pozorují ve volné přírodě v přirozeném prostředí (například E. H. Rodingerová).

10.1 VLK JAKO PRŮVODCE DUŠÍ

Chápání vlka se ve světových mytologiích často pojí s duchovní stránkou života, respektive s posmrtnou cestou duše – vlk je pak často chápán jako průvodce člověka na této neznámé cestě. Jedním z nejznámějších průvodců duší byl bůh Anup (či řecky Anubis), staroegyptský bůh s černou šakalí hlavou a lidským tělem (někdy vyobrazován pouze jako ležící psovitá šelma). Spojení lidského těla se zvířecí hlavou (tato podoba byla typická pro každého egyptského boha) naznačuje užší spojení lidí a zvířat, a mohla by tak také naznačovat jiné chápání opozice člověk–zvíře. Jiné chápání opozice člověk–zvíře by mohly naznačovat také obřady mumifikace, při nichž si kněží oblékali masky s podobou šakala, a přibližovali se tak k Anupovi. Anup je i v dnešním běžném chápání spojován s mumifikací, obřadným pohřbíváním starých Egyptanů a přípravou na posmrtnou cestu. Ve staroegyptské mytologii se bůh Anup objevuje také v *Knize mrtvých* při obřadu vážení srdce zemřelého a byl vnímán jako strážce pohřebišť (Starověký Egypt 2016, s. 104). Jedna z *kanop* (nádob na vnitřnosti zemřelého) též nesla podobu šakala; nazývala se *Duamutef* a ukryval se v ní žaludek (Starověký Egypt 2016, s. 174). Již zde je tedy patrné spojení vlka (šakala) a duchovna.

Vztahu vlk–smrt si všimla při psaní své knihy také Tanja Askani. Během její dlouhé pracovní zkušenosti s vlky se setkala se smrtelně nemocnými lidmi, kteří jako jedno ze svých posledních přání vyslovili touhu setkat se s arktickým vlkem (Askani 2019, s. 132), aby díky němu našli sílu odejít na neznámou posmrtnou cestu. Askani ve své knize uvažuje o skrytém významu vlka a píše,

že setkání „s touto bytostí, plnou energie, divokou, a přece vnímavou, umožňuje člověku spojení s jeho vlastní vnitřní silou,“ a že díky této zkušenosti s vlkem člověk znovu najde svůj původ a snadněji přijme vlka „jako průvodce na „druhý břeh““ (Askani 2019, s. 136).

Specifické a dalo by se říci kladné (z pohledu naší práce) je také, jakým způsobem vlka vnímají polokočovné kmeny lovců. Například Eskymáci Nunamiut vnímají vlka jako „součást vesmíru“, každoročně vlky pozorují a učí se od nich. Jejich kulturní odlišnosti vedly k tomu, že jejich zrak zaznamená v okolním světě detaily, které by unikly i zkušeným biologům; Nunamiut dokáže podle vlčí stopy poznat, zda vlk trpí vzteklinou, a jakou má barvu srsti (Lopez 2017, s. 86–89). Rozdílné vnímání vlka se v jejich kultuře projevuje také například tím, že pokud lovec Nunamiut mluví o vlčích, mluví o konkrétních jedincích, které během svého pozorování vlčí smečky od sebe odlišuje (Lopez 2017, s. 89).

Eskymáci i většina indiánských kmenů vnímala a pozorovala vlka jako součást svého světa, považovala ho za výborného lovce, od něhož se toho mohou mnohé naučit, ačkoli Eskymáci Nunamiut nepovažují vlka za zvíře od narození dokonale uzpůsobené k lovu, ale za zvíře, které se musí loveckým dovednostem naučit. Indiánské kmeny používali vlčí kůže k lovu a využívali vlčích loveckých technik, když vstupovali na území jiného kmene (Lopez 2017, s. 86–89). Smýšlení o vlkovi měli a mají původní kmeny zcela odlišné od západní tradice a velice často se jejich chápání liší i od vědeckých poznatků biologů.

Avšak je nutné podotknout, že indiánské a eskymácké vnímání vlka se prozatím nepromítlo do obrazu českého vlka natolik, aby zásadně ovlivnilo jeho jazykový obraz. Mnohem větší vliv mohl mít světoznámý příběh *Knihy Džunglí* a hlavního hrdiny Mauglího, sirotka vychovávaného vlčí smečkou. Právě v tomto příběhu totiž figuruje vlk jako kladná postava, v mnohých zpracováních je hlavní vlk, vůdce smečky Akéla zcela jistě prototypem moudrého, laskavého vlčího ochránce a průvodce. Se zjednodušeným přepisem původní knihy je možno se setkat již v mladistvém věku díky animované (a později i digitální a z části hrané) verzi od společnosti Disney, s muzikálovým zpracováním nebo knihám určeným dětem (například *Knihy džunglí* vydavatelství Fragment z roku 1999).

11 VLK A ŽENY

Podle některých badatelů je mezi vlky a ženami určitá spojitost, například psychoanalytička Clarissa Pinkola Estés ve své knize *Ženy, které běhaly s vlky* (1999) vysvětluje spojitost mezi původní divokou ženskou duší a vlkem. Psychoanalytička však není jediná, kdo si vztahu mezi ženami a vlkem všiml, Elli H. Radingerová ve své knize *Moudrost vlků* (2018) taktéž hovoří o zvláštním spojení mezi ženami a vlky. Ostatně, na jisté propojenosti mezi ženou a vlkem je postavena také námi již výše zmíněná pohádka *O Červené karkulce*.

Podle Elli H. Radingerové, dlouholeté pozorovatelky vlků v národním parku Yellowstone, jsou ženy nejčastějšími návštěvníky jejich přednášek o vlcích a také zastánkyněmi názoru, že vlci nejsou nepřitelem člověka. Tento názor často stojí v opozici mužskému přístupu, který ve vlcích vidí úhlavní nepřátele (Radingerová 2018, s. 61).

Radingerová upozorňuje na podobnosti mezi vlky a lidmi v rodinné a sociální struktuře. Hlavní vlčice ve smečce koná ta nejdůležitější rozhodnutí (jako například, kde se budou vychovávat mláďata) a u lidí to podle Radingerové bývá podobné; žena/matka je tou osobou, jenž činí nejdůležitější rozhodnutí. Podle Radingerové to rovněž musely být právě ženy, které sehrály hlavní úlohu při domestikaci vlka tím, že se postaraly o bezbranná vlčí mláďata, jichž se jim zželelo (Radingerová 2018, s. 63–65).

Spojitost mezi ženskou a vlčí duší popisuje dopodrobna ve své knize již výše zmíněná Clarissa Pinkola Estés. Podle autorky má v sobě každá žena divokost a nespoutanost, každá žena má hluboko uvnitř sebe „vlčí duši“, tuto duši však musí častokrát skrývat, a dokonce potlačovat kvůli vztahům v patriarchálních společnostech. Proto se také velká část žen cítí/cítily vyhořelá a bez inspirace nebo touhy žít (Estés 1999, s. 17). Estés ve své knize nachází mnoho paralel a podobností mezi ženou a vlkem a říká, že pro vlky i ženy „jsou charakteristické ostré smysly, hravý duch a silně vyvinutý cit pro oddanost,“ obě bytosti jsou intuitivní a „náruživě se starají o své potomky a o své partnery“. Obě bytosti se dokáží skvěle přizpůsobit svému okolí, což dokazuje jejich odolnost. Přesto, jak Estés uvádí, „byly oba tyto druhy pronásledovány a obviňovány z toho, že jsou hltavé, nevyzpytatelné, přehnaně agresivní, jednoduše řečeno: že nejsou hodny stejné úcty jako jejich osočovatelé“ (Estés 1999, s. 10). Mezi způsoby, jakými se v historii (a to i relativně nedávné) přistupovalo k „divokým“ ženám, a způsoby, jakými se v historii lidé vypořádávali s vlky, vidí Estés velikou podobnost. Z lingvistického hlediska si Estés všimá adjektiva *divoká*, jehož často užívá pro popis prapůvodní ženské duše, a jeho často pejorativního významu: divoký = neovladatelný, nekontrolovatelný. Estés se proti tomuto významu vyhraňuje a používá původní význam slova, „který znamená ‚žít přirozený život‘“ (Estés 1999, s. 14).

Vztah žen a vlků, ačkoli v některých aspektech odlišný, nalezneme i v kultuře původních obyvatel Ameriky. V kultuře indiánských kmenů byl vlk nejdůležitější pro šamany a válečníky, mezi nimiž nebylo mnoho žen. Aby se žena mohla dotknout kůže vlka, pro kmeny často posvátného zvířete, musela projít očistným rituálem (Lopez 2017, s. 124). Avšak i v indiánském folkloru najdeme pověst o šamance, jež navázala spojení s vlky. Podle siouxske pověsti žena utekla od krutého manžela a schovala se v jeskyni, kde ji našli vlci, zahřáli ji a po lovu ji donesli část své kořisti. Žena se naučila s vlky komunikovat a žít a nakonec se z ní stala šamanka, nechtěla se však vrátit domů ke svému kmeni. Když ji pak náhodou našli muži jejího kmene a přivezli domů, do kmene už žena dokázala zapadnout. Když svým soukmenovcům pověděla o čase stráveném s vlky, šaman z jejího kmene, Bílý býk, jí opovrhoval a vyzval ji na šamanský souboj, který žena vyhrála tím, že po muži hodila saranče. Rozdíl mezi šamankou a Bílým býkem byl ten, že muž neměl dostatek sebedůvěry a jeho vlastní kmen z něho byl nervózní, nespatořoval v něm dostatečnou oporu, kterou žena získala díky pobytu mezi a s vlky (Lopez 2017, s. 124–125).

Českému folkloru bližší je výše zmíněná Červená karkulka, v níž se z psychologického hlediska můžeme podívat do duše mladé pubertální dívky. Karkulka představuje mladou dívku, která se ve svém příběhu potká se dvěma protichůdnými stránkami muže – jednou děšivou, krvelačnou, představovanou vlkem, druhou spravedlivou a laskavou, představovanou myslivcem (Bettelheim 2017, s. 204–224). Karkulka tak představuje zvědavou a stále naivní dívenku, která sejde z bezpečné lesní cesty, nechá se unést květinovou loukou, a vlk „je svůdce, ale pokud se zřejmého obsahu týče, nedělá nic nepřírozeného – žere, aby se nasytil“ (Bettelheim 2017, s. 208).

Zajímavý na Červené karkulce je také samotný název pohádky. Zdůrazněna je v něm červená barva, barva vášně a také barva sexuálních citů. Čepičku Karkulce dala její stará a nemocná babička, což podle Bettelheima symbolizuje „předčasné přenesení sexuální přitažlivosti“ (Bettelheim 2017, s. 211). Symbolicky se tak pohádka snaží poukázat, že Karkulka je ještě příliš mladá na to, aby dokázala unést, co její červená čepka obnáší (Bettelheim 2017, s. 212).

Karkulka však dětem neukazuje pouze nebezpečí, ale také ponaučení – v druhé pohádce o Červené karkulce od bratří Grimmů se Karkulka poučila ze svých chyb, a když potkala jiného vlka (tedy jiného nebezpečného svůdce), okamžitě vyhledala pomoc u své babičky, s níž společně vlka utopily (Bettelheim 2017, s. 213).

Vlk podle této pohádky představuje pro ženu (nebo mladou dívku) lákavé nebezpečí, jemuž je ale třeba se vyhnout, nebo to pro ženu (dívku) může skončit špatně. Zajímavostí je, že psychoanalytička Clarissa Pinkola Estés se v úvodu své knihy vyjádřila, že věří, že většina pohádek bratří Grimmů byla vypravěči pohádek upravena, příběhy byly očištěny „s ohledem na zbožné bratry“. Podle Estés tak mnoho původně pohanských významů bylo překryto křesťanskými, díky

čemuž se vytratily původní myšlenky, jež ženy poučovaly o různých životních událostech jako byl právě sex, ale také manželství, peníze, porod a smrt. „Ženská tajemství“, jak je nazývá Estés, se v novodobých verzích přetrvávajících světoznámých pohádek nedochovala, vše, co bylo považováno za pohanské, bylo pozměněno (Estés 1999, s. 22–23).

12 ZÁVĚR

Jak ukazuje náš výzkum i odborná literatura, vlk hrál důležitou roli, kladnou či zápornou, již v prastarých civilizacích od Egypta a starého Říma až po moderní romantické a fantaskní příběhy jako Twilight. Ať už byla role vlka jakákoli, objevoval se jako důležitá součást kulturního a jazykového dědictví ve všech zkoumaných kulturách a textech.

Nejprve se výzkum zaměřil na systémová data ve slovnících jazykových, ale také zoologických. Zoologicky a biologicky zaměřené slovníky popisovaly vlka na základě pozorování z přírody. Popisy se tedy v určitých ohledech lišily od jazykových slovníků, v nichž se kromě základní definice vlkova vzhledu nacházely nejznámější české frazémy. Z těchto frazémů, na něž se výzkum zaměřil v další části, vyplývá, že vlka naši předci vnímali jako hrozbu. Vlk podle získaných dat byl zlá, lstivá a ďábelská bytost, o čemž vypovídaly i jeho další (typické) vlastnosti – vlkova nenasytnost a hltavost.

Podobně vlka vyobrazují také pohádky, v nichž však bylo zlo vlka potrestáno a v nichž se hlavní postava poučila z vlastních chyb – například Karkulka v druhé verzi bratří Grimmů, která je pokračováním prvního příběhu, po setkání s dalším vlkem běžela za babičkou a společnými silami vlka přemohly.

Vlkodlakům, tedy případům, kdy se lidé měnili ve vlky, byla věnována další část práce. Kromě pravděpodobně nejznámější řecké tradice, se zjistilo, že proměny ve vlka popisovaly při bojových obřadech také staroseverské národy. Pro ně byl vlk válečník, i když méně vznešený a lstivější než medvěd. Nejvíce se text zaměřil na slovanského vlkodlaka, který nemusel být vždy nebezpečný, mohl například doprovázet mladé ženy bezpečně k domovu. Slovanští vlkodlaci se od řeckých a staroseverských liší ale také například způsobem, jakým se člověk vlkodlakem může stát (například posmrtně, když mrtvému přes hrob přeběhne kohout). Ukázalo se tedy, že slovanský vlkodlak byl v některých ohledech chápán pozitivněji než samotný vlk.

Nakonec se výzkum zaměřil na kladnější vnímání vlka. Jako ke skvělému válečníkovi k němu vzhlížely indiánské kmeny, ale vysloužil si obdiv i starých Římanů a Egyptanů.

Až v pozdější době, díky novému zájmu o vlkodlaka a předtím také díky například Knize Džunglí, se vlk začal objevovat v kladnějších rolích, většinou jako moudrý průvodce. Spojení mezi vlkem a lidmi zkonkretizovala ve své knize Ženy, které běhaly s vlky (1999) C. P. Estés, která našla spojení mezi původní divokou ženskou duší a duší vlčí.

13 POUŽITÁ LITERATURA

1. ASKANI, Tanja. *Vlčí stopy: můj život s vlčí smečkou*. Praha: Mladá fronta, 2019. ISBN 978-80-204-5217-7.
2. BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury*. Praha: Karolinum, 2016.
3. BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*. Přel. Lucie Lucká. Praha: NLN, 2000. ISBN 80-7106-290-1.
4. BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1999.
5. ESTÉS, Clarissa Pinkola. *Ženy, které běhaly s vlky*. 1999. ISBN 978-80-7549-992-9.
6. FLAJŠHANS, Václav. *Česká přísloví*. 2013.
7. GRIMM, Jacob a Wilhelm GRIMM. *Pohádky bratří Grimmů*. Praha: Albatros, 1969.
8. HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého VII*. Praha: Academia, 1989.
9. LECOUTEUX, Claude. *Víly, čarodějnice a vlkodlaci ve středověku: příběh dvojníka*. Přel. Barbora Chvojková. Praha: Volvox Globator, 1998. ISBN 80-7207-155-6
10. *Lesnický naučný slovník II*. Praha: Agrispoj, 1995. ISBN 80-7084-131-1.
11. LOPEZ, Barry Holstun. *O vlčích a lidech*. Přeložil Vendula DAVIDOVÁ. Litvínovice: Élysiion, 2017. ISBN 978-80-87757-09-3.
12. MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava, 1999. ISBN 80-7042-537-7.
13. Morous. Naše řeč [online]. 1926, 10(3), s. 92–93 [cit. 2022-02-16]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1346>
14. NĚMCOVÁ, Božena. *Vybrané slovenské pohádky Boženy Němcové*. 1895.
15. NĚMEC, Igor. Odras předkřesťanského a křesťanského modelu světa v jazyce. Slovo a slovesnost [online]. 1994, 55(4), s. 263–269 [cit. 2022-02-16]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3597>
16. NOVOTNÁ, Marie. *Pojetí těla ve staroseverské literatuře*. Praha, 2019. ISBN 978-80-87054-64-2.
17. Nový encyklopedický slovník češtiny online [online]. Brno, 2012–2020 [cit. 2022-02-16]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>
18. PACOVSKÁ, Jasňa a kol. *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce*. Praha: Akropolis, 2021.
19. POŠTOLKOVÁ, Běla (1977): *Sémantické kategorie samců, samic a mláďat v odborném vyjadřování zoologickém*. Naše řeč, roč. 60, č. 4, s. 206–210.

20. PROŠKOVÁ, Hana. *Pes v českém jazykovém obrazu světa*. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce Irena Vaňková.
21. *Příruční slovník jazyka českého VI*. Praha: Státní nakladatelství, 1951–1953.
22. RADINGER, Elli H. *Moudrost vlků: jak myslí, jak vnímají a pečují o sebe*. Praha: Mladá fronta, 2018. ISBN 978-80-204-4807-1.
23. REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA, 2002.
24. SKALKA, Petr. *Zoologický slovník*. Praha: Plot, 2009. ISBN 978-80-86523-93-4.
25. SLOVÁČKOVÁ, Kateřina. *Postava vlkodlaka a její proměny v kontextu literární historie v období moderny a postmoderny*. Olomouc, 2014. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky. Vedoucí práce Tomáš Kubíček.
26. *Slovník české frazeologie a idiomatiky I–IV*. Praha: LEDA, 2009.
27. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2007.
28. *Starověký Egypt*. Ottovo nakladatelství, 2016.
29. ŠIMAN, Karel. Z české mluvy myslivecké. Naše řeč [online]. 1941, 25(3), s. 69–80 [cit. 2022-02-16]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3572>
30. ULMANOVÁ, Kateřina (2010): Vlk jako kulturní konstrukt. Diplomová práce, vedoucí práce: PhDr. Václav Soukup, CSc. FF UK v Praze.
31. VAŇKO, Juraj (ed.). *Obraz člověka v jazyku*.
32. VAŇKOVÁ, IRENA (2005): Kognitivní lingvistika, řeč a poezie (Předběžné poznámky). *Česká literatura*, roč. 53, č. 5, s. 609–636.
33. VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007.
34. VAŇKOVÁ, Irena - WIENDL, Jan (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce/literatuře*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.
35. VAŇKOVÁ, Irena a kol. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.
36. VAŇKOVÁ, Irena - PACOVSKÁ, Jasňa (eds.). *Obraz člověka v jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.
37. ZAORÁLEK, Jaroslav. *Lidová rčení*. 1947.